

HAYATTA EN HAKİKİ
MÜRŞİT İLİMDİR

K. ATATÜRK

DOĞU DİLLERİ DERGİSİ

Journal of Oriental Languages

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Doğu Dilleri Dergisi / Journal of Oriental Languages

Cilt/Volume: IX Sayı/Number: I Haziran/June 2024

e-ISSN: 2791-7606

Yılda iki kez yayımlanır. / Published semi-annually.

Yayıncı: Ankara Üniversitesi / Publisher: Ankara University

Dizinler

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Adına Sahibi / Owner in Behalf of the Faculty
Dekan / Dean

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR (Ankara Üniversitesi)

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Kemal TUZCU (Ankara Üniversitesi)

Editör Kurulu / Co-Editors

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Davut ŞAHBAZ (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Esra BÜYÜKBAHÇECİ (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Yalçın KAYALI (Ankara Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Asuman BELEN ÖZCAN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bedrettin AYTAÇ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Gürhan KIRILEN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Derya CAN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Can ERKİN (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal TUZCU (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Ertan GÖKMEN (Ankara Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. A. Merthan DÜNDAR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal SOYDAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Derya ÖRS (Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçisi)
Prof. Dr. Korhan KAYA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Hakkı SUÇİN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi ER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Sarraju RAYAVARAPU (Haydarabad Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali KÜÇÜKLER (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Aykut KİŞMİR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Bhim SINGH (Haydarabad Üniversitesi)
Doç. Dr. Celal Turgut KOÇ (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ganga Sahay MEENA (Jawaharlal Nehru Üniversitesi)
Doç. Dr. Gonca ÜNAL CHIANG (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. İnci İNCE ERDOĞDU (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman DÜZGÜN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar ALTUNDAĞ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinan LEVENT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Vinod TİWARİ (Delhi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim BAĞRIAÇIK (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Özlem GÖKÇE (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. Dr. Zuhale KOÇYİĞİT (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. Elif ÖCALMIŞ (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. Emel SİYİLİM BAŞARIR (Ankara Üniversitesi)
Öğr. Gör. S. Yeşim FERENDECİ (Ankara Üniversitesi)
Yab. Uzm. Eunmi YU (Ankara Üniversitesi)

Teknik Destek Ekibi / Technical Support Team

Arş. Gör. Pınar ALTAY YILMAZ (Ankara Üniversitesi)

Yönetim Merkezi / Main Office

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanlığı

Adres / Address

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Atatürk Bulvarı, No:45-45/A

06100 Sıhhiye/Ankara

Türkiye

E-posta: dogudilleridergisi@gmail.com

DİLSEL BELİRLEMECİLİK HİPOTEZİ* VE ARAP DİLİ**

Yazar: Abdullah Hamid HAMED***
Çeviren: İbrahim Emre ÖZDOĞAN****

Ön Söz

Dilsel belirlemecilik hipotezi; dilbilim ile felsefe, -özellikle bilişsel- psikoloji, antropoloji ve epistemoloji gibi dil unsurunun önemli bir rol oynadığı diğer bilim dallarında tartışmalı düşünsel konulardan biridir. İlgili hipoteze dair bu çalışmanın da eksenini oluşturan dil ile düşünce arasındaki ilişki, on yıllardır birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, çekmeye de devam etmektedir. Araştırma; özellikle bu ilişkiyi ele alırken, dilin düşünce oluşumu ya da düşünce sürecindeki rolüne odaklanmaktadır. Bir başka deyişle; “Dilsiz bir düşünce ya da düşünme eylemi var mıdır?” ve “Dil, düşüncenin çerçevesini belirler mi?” sorularına cevap aramaktadır. Diğer taraftan, bu konuyu ele alırken izlenen yöntem ve deliller doğrultusunda görüş ayrılıkları da meydana gelmiştir.

Kökleri, 17 ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan Alman dil ve felsefe çevreleri ile Amerikan dil çevrelerine uzanan ve bu konudaki görüş ayrılıklarını ele alan akımlardan biri, dilsiz düşünmenin mümkün olmadığını; aksine dilin, düşüncenin içinde olduğu bir kap mesabesinde olduğunu savunmaktadır. Buna göre de dilsiz

* “Linguistik Determinizm” diye de anılmaktadır.

** *Âlemu'l-fikr*, vol. 28, no: 3, March 2000, ss. 9-28’de neşredilen العربية واللغة اللغوية والحتمية başlıklı makalenin çevirisidir. Makalenin bütün hakları المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب kurumuna ait olup çeviri, ilgili kurumdan alınan basım izni doğrultusunda yapılmıştır. Çeviri çalışmasında; paragraf başlangıçları Türkçe okuyucuların zihin şemasını gözeterek düzenlenmiş, dipnot açıklamaları konu bütünlüğü sağlamak amacıyla yazar ya da çevirmen tarafından verilmiş, bu da çevirmen için “(ç.n.)”, yazar için “(y.n.)” kullanılarak ayırt edilmiş, başlık numaraları Türkiye Cumhuriyeti’nde yaygın kullanıldığı üzere “ön söz” ve “sonuç” bölümleri numaralandırılmadan yeniden düzenlenmiştir. (ç.n.)

*** Ümmü'l-kurâ Üniversitesi. İngiliz Dili Bölümü. Mekke. (Bu dipnottaki bilgi, makalenin yazıldığı tarih gözetilerek verilmiştir. Yazar hakkında başka bir bilgiye erişilememiştir.)

**** ibrahimozdogan147@gmail.com; ORCID: 0000-0002-8336-2044. DOI: 10.61134/audodilder.1441477

bir düşünme gerçekleşemez. İşte böylece dil ile düşünce arasındaki ilişkinin determinizmi (zorunluluğu) ile dilin, konuşanların düşünme biçimi üzerinde belirleyici olduğu savı meydan gelmiştir. Öyleyse dilin yapısı ve sistemi, özellikle de sentaktik ve semantik bileşenleri, belirli bir düşünme şeklini o dilin konuşanlarına dayatmaktadır. Başka bir deyişle; kişi, dilinin esiridir ve ondan kopamaz.

Arap ve Arap olmayan pek çok araştırmacı, Arap diline saldırmak ve onu eksiklik ile dilsel yoksunluk töhmeti altında bırakmak amacıyla, bilimsel araştırma adı altında dilsel belirlemecilik hipotezini ele almıştır. Çünkü onların iddialarına göre Arapçanın linguistik yapısında, diğer dillerde -özellikle de Avrupa dillerinde- var olan gramer kategorileri bulunmamaktadır. Tabiatıyla, hipotezin iddialarına uygun olarak hedef edindikleri bu ithamı, bu çalışmada açıklanan düşünsel, bilişsel ve kültürel başka bir itham takip etmektedir. Bu ikinci ve yanıt niteliğindeki itham ise genel olarak bu hipotezi savunanların yanlışlarını ortaya koymayı, üzerine kurulu olduğu tutarsız ve zayıf temelleri açığa çıkarmayı ve kimilerinin Arap diline ilişkin çalışmalarının zaman zaman yazılan ve Arap-İslam toplumunun bileşenleri hakkında düşünce ve medeniyet temelli şüphe uyandırmayı hedefleyen bölümlerden biri olmanın ötesine geçmediğini göstermeyi amaçlamıştır. Çalışma, bu töhmeti reddetmeye değil, tamamen ilgili hipotezin geçerlik boyutuna ışık tutmaya ve Arap dilinin -ister linguistik ister bilişsel olsun- modern ve kapsamlı düşünsel gelişmelerin karşısındaki yükseliş gücünü ortaya koymaya odaklanmaktadır.

1. Dilsel Belirlemecilik Hipotezi

Dilsel belirlemecilik; dilsel görelilik hipotezinin radikal yönünü temsil etmektedir. Bu hipotezin ılımlı yönü "dil ile düşünme eylemi ile bilgi süreci üzerinde rolü olduğu" temeline dayanmaktayken (Penn, 1966: 14) sözü edilen radikal yön, "dil ile düşünmenin içinde bulunduğu bir kap mesabesinde olduğu ve dil ile düşünce arasında organik bir bağın varlığı" temeline dayanmaktadır. İşte bu ikinci yön, ilgili hipotezi savunanların yazılarında gözlemlenen unsurdur. Bu kişiler, yazıları ara ara "ılımlı" olmakla nitelense de dilsel göreliliğin radikal yönü olan dilsel belirlemeciliğin savunucularıdır.

Genel olarak dilsel belirlemecilik hipotezinin tarihi, Alman düşünürlerin, özellikle de 18. yüzyılda Herder ve 19. yüzyılda Humboldt ile yine 19. yüzyılın Sapir ve Whorf gibi Amerikan düşünürlerinin yazılarına dayanmaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki dil ile düşünce arasındaki ilişkinin araştırılması, antik Yunan medeniyeti ile Eflatun ve Aristo gibi Yunan filozofların yazılarına uzanmaktadır. Her halükârda, yeni-eski olarak nitelenen hipotez, Sapir ve Whorf'un yazılarıyla aynı

yüzyılın ilk yarısında yeniden gündeme gelmiştir. O kadar ki “Sapir-Whorf Hipotezi” olarak anılmaya başlamıştır.

Humboldt, dilin düşünceyi belirlediği ve bu ikisinin ayrılmaz birer parça olduğu görüşünde daha da ileri giderek, dilin düşüncenin kendisi olduğunu iddia etmiştir. Bu konuda şunları söylemektedir: “Dil, düşüncenin temel unsurudur. Düşünce ve dil, ayrılması mümkün olmayan tek bir olgudur.” (Humboldt, 1988: 54). Başka bir bağlamda ise “Dilimiz olduğundan değil, dilin kendisi olduğumuzdan insan sayılırız.” demektedir (Anshen, 1993: 12). Sapir de büyük ölçüde buna paralel olarak bir dili konuşanların, aslında bu dilin elinde olduklarını savunmaktadır (Sapir, 1929). Bir başka yerde de dilsiz düşüncenin oluşamayacağını belirterek “Birçok insanın, dil olmadan düşünme ve açıklama eylemlerinin gerçekleşebileceği düşüncesi, kuruntudan ibarettir.” sözünü eklemektedir (Sapir, 1921: 15). Whorf ise dil ile düşünce arasındaki ilişki ya da dilin düşünce üzerindeki hakimiyeti konusundaki bakış açısını şöyle ortaya koymaktadır: “Her dilin linguistik sistemi (bir başka deyişle sentaksı), yalnızca düşünceleri ifade ederken kullanılan bir araç değildir. Aksine, izlenimlerini analiz etmesi ve düşünsel birikimini sentezlemesi için kişinin düşüncelerini oluşturan ve onun zihinsel enerjisini yönlendiren unsurdur. Düşüncelerin şekillenmesi, eskiden rasyonellikle nitelenen bağımsız bir süreç olmayıp küçük ya da büyük farklılıklarla diğerlerinden ayrılan belirli bir sentaksın parçasıdır. Biz, doğayı ana dillerimizin belirlediği çizgilerde inceliyoruz... Doğayı bölüyor, kavramlar halinde düzenliyor ve bu kavramlara anlamlar yüklüyoruz. Çünkü biz, bu şekilde doğayı düzenlemeyi amaçlayan anlaşmanın taraflarıyız. Bu anlaşma; dili konuşan toplumların tümünde geçerlidir ve dil kalıplarımızda kodlanmıştır.” (Whorf, 1956: 212-214). Öyle görülüyor ki Whorf, dil ile düşünce arasındaki ilişki hipotezine “ampirik epistemoloji” olarak bilinen yeni bir bilişsel boyut kazandırmıştır (Gumperz-Levinson, 1996: 21).

Sapir ve Whorf, Kızılderili dillerine dair pek çok alan çalışmaları ışığında, onları dilsel belirlemecilik hipotezine götüren sonuçlara ulaşmıştır. Örneğin Whorf; Hopi dilinde¹ geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere üç fiil yapısının var olmasına karşın, görünürde geçmiş zaman ile şimdiki zaman arasında bir ayrım gözetilmediğini fark etmiştir (Whorf, 1956: 212-214). Ona göre bu dilde eylemin gerçekleşme zamanı, zaman biriminin hassas bir şekilde gözetildiği ve “Avrupa’nın Standart Dil Ortalaması”² ismini verdiği karşılaştırma kriterlerine giren benzer dillerden farklıydı.

¹ Hopi dili, Arizona’da yaşayan bir Kızılderili halkı olan Hopilerin kendi evrenleri hakkında konuşma şeklini çerçeveler. (ç.n.)

² Orijinal ismiyle “Standard Average European”, Whorf tarafından Hint-Avrupa dillerinin ortak özelliklerini gruplandırmak amacıyla ortaya atılan bir kavramdır. (ç.n.)

Buraya kadar anlatılanlar, dilsel belirlemecilik hipotezinin tarihi ve ilkelerine ilişkin kısa bir bakıştır.

2. Arapçaya Yönelik Sistem Eleştirisi

Çalışmanın bu bölümünde, Arap dili ve bu dilin sistemi hakkındaki yoksunluk ve eksiklik ithamları üzerinde duracağız. Bu bölüm, öncelikle birtakım ithamların aktarımını, ardından -çalışmanın gelecek bölümündeki esaslı ve kapsamlı bir yanıtın önce- bu ithamlara karşı temel ve ilkesel bir yanıt içerecektir. Gelecek bölümde ise genel olarak Arapça ve diğer dillere yönelik ithamlara yanıt vermek üzere yeterli ve kapsamlı olmasını umduğumuz deliller sıralanacaktır. Öncelikle Arapça ve diğer diller hakkındaki itham ve iddiaları içeren çalışmaların; teorik ve pratik paydada geçerliği şüpheli kaynakçalara sahip olmaları ile -ileride açıklanacak- objektif araştırma yönteminden uzaklığı nedeniyle bizatihi yöntem eksikliği ve entelektüel yoksunluk ile nitelendiğini belirtmek gerekir.

Shouby, Arapçaya yönelik saldırısında, "Arapçanın soyut düşünceleri özümseyemeyeceği, bunu yapsa bile Arap dili sentaksının doğası gereği bunu ifade yolu olarak kullanmasının zor olduğu" görüşündedir. Ona göre; Arapçadaki yüzlerce eş anlamlı kelime, fasih ve lehçe olmak üzere ikil dil düzeyi ve kapalı anlatım, dildeki esneklik ve uyumu; bu da kişinin kendini ifade etmesi ile düşüncenin dile dönüşümündeki şekillenme sürecinin düşünsel boyutunu engellemektedir (Shouby, 1951). Bu görüşe yanıtımız ise şöyledir: Bu araştırmacı, Arapçanın tarihi ile bu dilin taşıdığı inanç, edebiyat, düşünce, felsefe, tartışma, açıklama, soruşturma ve çekişmeyi okumuş mudur! Arap-İslam kültürü ile diğer kültürlerden edindiği ve bugün bile sayesinde erişebildiğimiz büyük bilgi hazinesi bize ulaşmamış mıdır! Bu araştırmacının bu konuyu ele alışı, Edward Said'in [Shouby hakkında söylediği] "dilin doğası ve çalışma şekli hakkında net bir düşünceye dayanmayan son derece basit bir fikir" görüşünde olduğu gibi apaçık ortadadır (Said, 1978: 320). Zira bu araştırmacı, iddialarının doğruluğunu ispatlamak için Arap edebiyatından bir tane bile ikna edici delil ortaya koymamıştır. Said, son olarak Arap dilinin Arap aklına etkisinin varlığı hakkındaki bir soruya alaycı bir şekilde şöyle cevap vermektedir: "Bu kesinlikle, oryantalizmin uydurduğu hayali bir dünyanın ürünüdür." (Said, 1978: 320).

Patai ise (1973), çirkin gördüğü birtakım retorik niteliklere yoğunlaşmaktadır. Oysa bunlar Avrupa dillerinde de bulunmaktadır (Justice, 1987). Bu araştırmacı, Arapçadaki zaman konusuna ise daha fazla önem vermektedir. Ona göre Arapça, Avrupa dillerinden farklı olarak fiillerdeki zaman konusunda ayrıntılı bir sisteme ihtiyaç duymaktadır. Tabiatıyla da bu görüş, Arap kelimada incelik ve açıklık gereksinimi gibi olumsuz düşünce sonuçlarına yol açacaktır. Biz ise bu araştırmacının,

evrensel dil bilgisi kurallarının varlığına aykırı olmamakla birlikte her dilin yapı ve ifade gücü bakımından kendisine özel bir sistemi olduğu gerçeğini görmezden geldiğini düşünmekteyiz. Yine de Arapça ve diğer Sâmi dillerdeki zaman konusu, bu dillerdeki zaman gerçeğini eleştiren oryantalistlerin ilgisini çekmiştir (Matlabî, 1986: 34). Dil âlimi İbrahim es-Sâmerrâî, oryantalistlerin zaman konusundaki iddialarını şöyle yanıtlamaktadır: “Arap olmayan bir grup araştırmacının ‘zaman olgusunun temel bir gereklilik olmadığı, Arapçadaki fiil yapısının zaman olgusuyla kullanımının ise yeni ortaya çıktığı’ yönündeki söylemleri doğru değildir.” (es-Sâmerrâî, 1983: 22-23). Bu oryantalistlerin araştırmaları dikkatli bir şekilde incelendiğinde, senkronik³ ve diyakronik⁴ kavramlarını (Matlabî, 1986: 91) karıştırdığı anlaşılmaktadır. Arap dilindeki zaman olgusunun, bağlamla sıkı bir ilişki halinde olduğu ve bu dilde zaman bilgisini aktarmak için çeşitli araçlar ile farklı yöntemlerin bulunduğu kesindir (Enîs, 1970: 166). Öyleyse Patai’nin Arap dilindeki eksikliğe ilişkin görüşü, esasında bu araştırmacının tespit ve dikkat eksikliğidir. Zira insanlığın tüm dilleri, kendi sistemikleri içinde eksiksiz görülmektedir. Örneğin; akrabalık bildiren iki terim olan “amca” ile “dayı” isimlerinin İngilizcede tek bir kelime olarak “uncle” ile karşılık bulması, özellikle Arapça karşısında iki kelimeyle karşılanmaması nedeniyle bir eksiklik mi ifade etmektedir? Aynı durum, “niece” kelimesi için de geçerlidir. Bir başka örnek olarak; öznenin “by” edatı ile verildiği İngilizce cümlelerdeki edilgen yapıyı inkâr edebilir miyiz! Zira bu kullanım, Arapçada olduğu gibi, öznenin düşürülmesinin zorunlu olduğu edilgen yapı anlayışına tamamen aykırıdır. Sonuç olarak Mâlik el-Matlabî, “Bir dilde eksiklik olduğu söylemi yanlıştır. Çünkü dilsel bir eksiklik ya da üstünlük değil, dilsel bir düzen vardır.” (Matlabî, 1986: 87) vurgusuyla taşı gedğine koymuştur. İşte bu, modern dilbilimin ortaya koyduğu bir gerçektir.

Son olarak Laffin (1975: 75), -kendine göre- Arapçanın dil sisteminin doğasını göz önüne alarak, bu dilin akıl yürütme aracı olabileceği konusunda kuşku uyandırmaktadır. O -kendine göre-, Arapçanın morfolojik yapı takıntısı (!) nedeniyle, bu dilin yabancı kelimeleri kapsayamayacağı ithamında bulunmaktadır. Oysa işitsel ve yazılı olarak Arap kelimelerini inceleyen herkes, bu iddiayı çürütebilir. Zira Arap dili, Arapçalaştırma ya da eş anlamlı sözcükler türetme yoluyla geçmişte de şimdi de yabancı terimleri içerecek kapasiteye sahip olmuştur. Öte yandan Arap dilinin morfolojik sistemi, etkin ve üretken kullanıldığı takdirde bu dili zengin kılan en önemli unsurdur. İşte bu çaba, pek çok araştırmacının gerçekleştirdiği ve üretim,

³ Eş zamanlık ifade eden bu kavram, anlambilim dalında bir dilin belirli bir dönemine ilişkin incelemeyi ifade eder. (ç.n.)

⁴ Art zamanlık ifade eden bu kavram, anlambilim dalında bir dilin tarihsel gelişim ve değişim sürecini dikkate alarak incelemeyi ifade eder. (ç.n.)

türetim ve kurallı ta'rîb (Arapçalaştırma) yoluyla dilin önünü açma çağrısında bulunduğu olgudur (Said, 1997: 42). Arapçanın mantığı hakkındaki söylemini ispatlamak üzere hiçbir delil getirmeyen Laffin, -bu durumda- palavracılıktan öteye geçmemektedir. Eğer bu iddia doğru olsaydı, olumsuz sonuçları, Arapça konuşan toplumların yaşamını etkiler; biz de bu etkiyi entelektüel kargaşa, geçmiş yüzyıllarda patlak verdiği varsayılan bilişsel tökezleme ve aynı şekilde yaşamamız beklenen sorunlar ile fark ederdik.

Batılıların ortaya koymasıyla dilsel belirlemecilik hipotezinden oldukça etkilenen Arap düşünür ve filozoflar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, önde gelen iki düşünürün görüşlerini ele alacağız: Muhammed Âbid el-Câbirî ile Zekî Necîb Mahmûd. Câbirî (1994: 86); Arap dilinin, biri tarihsel olmamak diğeri ise duyusal olmak üzere iki niteliğe sahip olduğu görüşündedir. Ona göre Arap dili, ilk çağlardan beri "mumyalanmış" olup ilerleyen yüzyıllardaki yeniliklere ayak uyduramamıştır. Çünkü bâdiye ve çöl halkının yaşamını betimleyip aktarmaya çalışmıştır.⁵ Bu bağlamda Câbirî, şöyle iki soruyu gündeme getirmektedir: "Bu söz, geçmişte de bugün de önemli ve seçkin bir merkez konumunda olan ve asırlar boyunca bir düşünce, edebiyat, bilim ve felsefe taşıyan küresel bir dil hakkında nasıl geçerli olur?"; Bir başka açıdan ise "Günümüzde kullandığımız Arapça, Câhiliye Dönemi'ndekinin aynı mıdır?". Câbirî bu dili, câhiliye dönemini izleyen tarih aşamaları ile günümüz arasında karşılaştırmaktadır. Buna göre; dilin fonetik nitelikleri ile sentaktik kurallarına hanel gelmediği sonucuna varmıştır. Ancak bu karşılaştırmada kelime ve deyişlerin durumu nedir? Kuşkusuz kelime ve deyişler de Arap dilinin geçirdiği her çağa uyum sağlamış; tüm nitelik ve ayrıcalıklarıyla birlikte sistem ve kapsam yönlerinden her çağı özümseyebilmiştir. Aslında bu uyum, ilkel yaşamın hakim olduğu kırsalda ya da bilgisayar ile bilgi devriminin ayrıcalıklı kıldığı ve modern yaşamın hakim olduğu gelişmiş endüstri toplumlarındaki insanlığın tüm dillerinde beklenen doğal bir durumdur. Câbirî, genel olarak dil ile düşünce arasındaki ilişki hakkında ise şunları söylemektedir: "Dil, yalnızca doğal koşulları yansıtmaz. Aynı zamanda bu yansıyı farklı mekân ve zamanlara da taşır. Böylece dil, temel bir etken, bazen de konuşucularının bakış açılarını belirleyip şekillendirme konusunda kritik bir unsur haline gelir." (Câbirî, 1994: 86).

Fransız düşünürlerin görüşleri etkisinde kalan Zekî Necîb Mahmûd'un görüşü ise (1973: 205) "dilnin düşüncenin kendi olduğu, herhangi bir düşünce değişiminin,

⁵ Câbirî ilgili eserinde; Arap dilinin din dili olması nedeniyle kutsiyetinin tahkir edilmesinin önüne geçmek adına nahiv bilginlerince şiddetle sınırlandırıldığını; bunun da dönüşüm imkânının daralması ve yeni dünya algısından mahrumiyete yol açtığını belirtmektedir. Bu yönüyle "tarihsel olmamak", dünyadaki değişimlere kapalı olmak; "duyusal olmak" ise düşünsel, kültürel vb. kavramlara karşı hassasiyet düşüklüğünü ifade etmektedir.

dönemin düşünce sahibi toplumunun kullandığı dilin doğasındaki önemli bir değişikliğin ardından gelmesi gerektiği” şeklindedir. Buna göre bir düşünce devrimi, öncesinde bir dil devrimini gerektirir. Ancak bu görüşe verilecek yanıt, İslâm’ın ortaya çıkışıyla Arap yarımadasını kuşatan İslam düşünce devriminden önceki Arapça ile Rusya’daki komünist devrimin patlak vermesinden önceki Rusça ya da diğer diller ile düşünce devrimi süreçleri arasındaki ilişkinin bu düşüncesiz tutumun sahibine hatırlatılmasıyla mümkündür. Öyleyse Araplar ile Ruslar bu iki dili, öncelikle sözü edilen düşünce dönüşümlerini oluşturmak için mi dinamitlemiştir(?)

3. Dilsel Belirlemecilik Hipotezinin Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümü, ilgili hipotezin zayıf yönlerini açıklamak ve belirlemek amacıyla farklı açılardan incelenmesini içerecektir. Böylece bu hipotezin asılsız olduğunun ortaya çıkması, Arapça ve diğer diller hakkında sözü edilen ithamlar ile gelecekte belirmesi muhtemel diğer ithamlara yanıt olarak yeterlidir.

3.1. Hipotezin Aslı ve Delili

Hipoteze ilişkin en önemli konulardan biri, onun aslını belirleyen ve açıklayan delil ya da delillerdir. Ancak Sapir ya da Whorf’un yazılarında, hipotezin dayanağı olan ve sınırlarını çizebilecek belirli, hassas ve açık bir delil bulunmamaktadır. Zaten bu düşünürlerin yazılarında hipoteze dair yer alan bilgilerin tamamı da hassas ve anlamı kesin türden değildir. Aksine, kimi zaman anlaşılmaz olarak nitelenecek kadar abartılıdır. Öte yandan, önceki bölümlerde alıntılarımız, anlamı açık ya da genel nitelikli bilgiler de bulunmaktadır. Bu bağlamda Penn şöyle demektedir: “Hipotezin güncel kaynaklarının Whorf’un görüşlerinin içyüzüne ilişkin görüş ayrılıklarına değiniyor olması şaşırtıcı değildir.” (Penn, 1966: 14). Wells ise hipotezin aslında bir “kuruntu” olduğunu belirtmektedir (Wells, 1962: 703). Son olarak Wason ve Johnson-Laird, bu hipotezin gizemle kuşandığı görüşündedir (Wason-Johnson-Laird, 1977: 411).

3.2. Hipotez Delilinin Önem ve Kapsamı

Sapir ve Whorf’un, temel olarak sınırlı ve Kızılderili dillerinden alınmış delillere dayandığı açıktır. Bu sınırlı delil de birtakım gramer kategorilerini inceleyip onları “Avrupa dil ortalaması” olarak bilinen seviye ile karşılaştırmaktan ibarettir. Oysa bazı dillerde derinlemesine beliren farklılık yönleri; eksiksiz bir teori oluşturup büyük iddialar ortaya atmak için basit ve yetersiz deliller olarak görülür. Bilimsel araştırmaların öncelikli olarak delil sunmaya dayalı olduğu doğrudur. Ancak delilin yapısı ve gücü, özellikle büyük ve girift boyutları olan hassas bir konu ele alındığında

ve dil-düşünce ilişkisi gibi birden fazla bilim dalını ilgilendirdiğinde bir başka önemli parametredir.

Whorf'un, Avrupa dil sisteminin ortalama seviyesine ilişkin sağlıklı bir tanım ortaya koyamadığı açıktır. Zira gelecek zaman kipi, bir yardımcı fiil kullandığından geçmiş ve şimdiki zamandan farklıdır (Chomsky, 1973). Başka bir açıdan ise Whorf ve Sapir'in incelemeleri, teorik düzeyde kalmıştır. Örneğin Hopi dil sistemini, yalnızca formel paydada Avrupa dil sistemiyle karşılaştırmak, düşünme eylemi ile dil arasındaki ayrımı kesin bir şekilde ortaya koyamayacaktır (Chomsky, 1973: 2).

Geride anlatılanlara ek olarak; pek çok araştırmacının hipotezin geçerliğini kanıtlamak üzere farklı dillerdeki renk isimleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmaların sonuçları, yetersizliğin ötesinde düşüncenin dil üzerindeki etkisini gündeme getiren aykırı bir başka hipotezin önünü açacak şekilde aksi sonuçlar ile bu alanda önemli biyolojik etkenlerin var olduğu fikrini doğurmuştur. Harley, renkleri konu edinen bu çalışmaların sonuçlarının, -doğru bir okumayla- "anlayışın linguistik değil biyolojik faktörlerle ilgili olduğu"nu ortaya çıkardığı görüşünü savunmaktadır (Harley, 1995: 346). Bu görüş, daha önce Kay ile McDaniel tarafından, konunun kortikal temsilin bir ürünü olarak nörolojik düzeyde açıklanması gerektiği şeklinde gündeme getirilmiştir (Kay-McDaniel, 1978).

Dilsel belirlemecilik hipotezinin savunucuları, konunun inceliklerinin doğru bir şekilde görülmesini engelleyen büyük bir kargaşaya yol açan zaman olgusu hakkında önemli bir gerçeğin farkına varamamıştır. Bu gerçek, dilsel zaman ile kültürel zaman olmak üzere birbirine denk olmayan iki türün varlığıdır. Bu bağlamda Frawley, Hopi dilindeki zaman ile fiil ilişkisi hakkında şunu vurgulamaktadır: "Hopi dili hakkındaki -akademik olmayan- sıradan bir inceleme, bu dilin fiil kipleri ile zaman kavramlarından yoksun olduğunu ortaya koyabilir. Bu kavramlar, Hopi kozmolojisinde geçerliyse de Hopi dilinde zamanı ileten yapısal mekanizmalarla ilgisi yoktur." (Frawley, 1992: 339). Bu durum, kültür ile dil unsurlarını karıştırıp dilsel ve kültürel olanlar arasında ayırım yapmayan dilsel belirlemeciliğin temel zaaf noktalarından biridir (Fitouri, 1983: 274). Hopi dilinde fiil kipleri [ya da zaman] sistemi hakkında bir araştırma gerçekleştiren Malotki (1983: 77), bu dilin, zamanı açıklamak üzere kullanılan ve insanlığın diğer dillerinden farklı olmayan fiil kipini ifade eden geleneksel bir sistemi olduğunu belirtmiştir. Bu konuda rasyonel bir delil ortaya koymanın zorluğu, dilsel göreliliğin radikal yönüyle sınırlı olmayıp iddiayı destekleyecek nitelikte sistemli ve tutarlı bir delil ortaya koymanın zor olduğu ılımlı yönünü de kapsamaktadır. Çünkü Code'a göre böylesi bir delilin "insanlığın tüm dilleri ve lehçeleri ile her yer ve zamanda konuşulan dillerin yüzey yapılarından parça parça alınmış olması gerekir." (Code, 1980). Son olarak, geçmişte ve günümüzde bu

hipotez hakkında yazılıp çizilenler ile geçerliğini inceleme çabalarına rağmen bir araştırmacının şimdiye dek orijinal hipotez hakkında kapsamlı bir inceleme yapılmadığını zannederek açıklama yapması da ilginçtir (Lucy, 1992: 65).

3.3. Tek Dünya

Dilsel belirlemecilik hipotezinin iddialarına göre insanlar, dünya üzerindeki pek çok yaygın dilin varlığına bakılarak, fiziksel açıdan birden fazla dünyada yaşamaktadır. Çünkü her dil, evrenini sistemine uygun şekilde biçimlendirir. Bu iddiaya göre, Sâmi dillerin, Avrupa dillerinin, Afrika dillerinin ya da bu dil grupları içerisinde yer alan diğer dillerin şekil verdiği ve dil sistemlerinde çok yapıları olan farklı dünyalar bulunmaktadır. Aslında bu iddia, bilimin ortaya koyduğu “tek dünya” olgusuna aykırıdır (Gellner, 1988: 122)⁶.

3.4. Tek Görüş

Birden fazla dili iyi bilen kişiler, birçok dil sistemine sahiptir. Dilsel belirlemecilik hipotezinin iddialarına göre bu sistemler, kişilerin düşünsel çerçevesini belirlemektedir. Dolayısıyla bu kişilerin, içinde buldukları çevre hakkında birçok görüşü olmalıdır. Çünkü bildiği diller, kişiye hayli sentaktik kategori kazandırır. Örneğin, bir Arap’ın ana dilinin yanında İngilizce ve Çince bildiğini düşünelim. Bu kişi, bildiği dillerin üzerindeki etkisi nedeniyle türlü düşünce sistemlerine sahip olur. Buna göre, kişi çevresiyle birkaç düzeyde iletişim kuracaktır. Çünkü bu dillerin her biri, benzersiz birer zaman kipi ya da anlayışı sistemine sahiptir. Ayrıca bu iddialara göre, böyle biri karışık ve düzensiz bir davranış yapısına sahip olur. Aslına bakılırsa da hipotezin farklı dillerin birden fazla görüşün varlığına yol açtığı iddialarını doğrulayan hiçbir delil bulunmamaktadır (Steinberg, 1982: 110).

3.5. Sağır Dilsiz Düşünür

Konuşma dili kullanamayan sağır kimselerin, basit ve karmaşık düzeyde farklı zihin etkinliği gerektiren pek çok zihinsel fonksiyonu yerine getirebildikleri bilinmektedir. Bu durumda onlar, iletişimlerinde konuşma dili kullanan sıradan kişilerden farklı değildir. Helen Keller’ın bilinen durumu⁷, düşünme eyleminin dile

⁶ Kaynak, makalenin orijinal halinin metin içi gösteriminde “122. sayfa” olarak verilse de ilgili kitap bölümünün kaynakçada 181 ile 221 sayfaları arasında kapsadığı bilgisi verilmiştir. Bu çelişkiye yola çıkarak, kaynak olarak verilen kitap bölümünde yaptığımız inceleme, verilen bilginin 186. sayfada yer aldığını doğrulamaktadır. (ç.n.)

⁷ Helen Keller 1880-1968 yılları arasında yaşamış Amerikalı bir pedagoğdur. Neredeyse doğuştan denebilecek kör, sağır ve dilsizdi. (ç.n.)

gereksinim duymayabileceğini açıkça ortaya koyan bir örnektir (Steinberg, 1982: 110; Lennberg, 1967: 346).

Başka bir açıdan, afazi hastalığı nedeniyle dilin kısmen ya da tamamen işlev kaybına uğraması, -dilsel belirlemecilik hipotezinin iddialarına göre- bu hastalıktan muzdarip olan hastaların düşünme eylemlerinin niteliğini olumsuz şekilde etkilemektedir. Ancak gerçeklik, bu varsayımı doğrulamamaktadır. Çalışmalar, dil ile anlayış ya da bilginin büyük ölçüde birbirinden bağımsız olduğunu ortaya koymuştur (Blumstein, 1988: 230).

3.6. Dil Değişimi

Dilde meydana gelen bir değişiklik düşüncedeki değişiklikle mi sonuçlanır? Dilsel belirlemecilik hipotezinden anlaşılan bunun doğru olduğudur. Öyleyse belirli bir düşünceyi ifade etmek için kullanılıyor olan bir yapı ortadan kalkıp yerine aynı amaçla başka bir yapı geldiğinde ne olacak? Frawley de (1992: 45) bunu şöyle örnekliyor: Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan İngilizcedeki subjonktif kip⁸, bugünlerde haber kipi ile karşılanıyor. Amerikalılar subjonktif kipi ifade eden "If this be the case" yerine "If this is the case" haber kipini kullanıyor. Bu noktada, "Amerikalılar, subjonktif kip yoluyla gerçekleştirdikleri düşünme eylemlerinde, bu kipi artık kullanılmaması nedeniyle boşluğa mı düşmüştür?" sorusu gündeme gelmektedir. İşte Frawley'in betimlediği bu sorunsal, bilişsel ve kültürel yönden dil yapısının niteliğini belirleme gereksiniminde saklıdır.

3.7. Dillerarası Çeviri Olanakları

Bu delil, dilsel belirlemecilik hipotezinin iddialarına karşı çürütücü ve güçlüdür. O kadar ki bu hipotezi kökten geçersiz kılacağı kesindir. Bu hipotezin iddialarına göre; bir dilden diğerine yapılan çeviri olanaksızdır hatta söz konusu dahi olamaz. Çünkü düşünceler, dil yapılarıyla organik bir yapıya sahiptir. Örneğin İngilizce dil yapısıyla oluşmuş bir düşünce, bu dil yapısının bir parçasıdır. Öyleyse bu düşünce, başka bir dilin yapısında yeniden oluşturulamaz. Çünkü bu iki yapı birbirinden farklıdır. Diğer dilde böyle bir yapı meydana getirilse de, çevrilmek istenen düşünce içeriğini bozacaktır. Feuer (1953: 95) de, bu belirlemecilik hipotezinin aslında "modern maskeli bir çeviri olanaksızlığı düşüncesi" olduğunu belirtmektedir. Oysa bir dilden diğerine yapılan çevirinin dün olduğu gibi bugün ve yarın da mümkün olduğu oldukça açık ve nettir. Çevirinin içeriğini oluşturan anlamlar, farklı dil yapılarıyla sağlanabilir. Bu konuda Arapçanın geçmişi ve bugün örnek verilebilir. Arapça uzun tarihi boyunca komşu olan ya da olmayan diğer dillerle temas ve

⁸ Dilek-şart kipi, gereklilik, istek vb. anlamlara karşılık gelen fiil kipi. (ç.n.)

etkileşimi aracılığıyla pek çok terim ve kavram edinmiş; o dillerin sistemini özümsemiştir. Fars, Yunan, Latin, Hint ve Kıptî dilleri ile İngilizce ve Fransızca gibi modern Avrupa dillerinden birçok kitap Arapçaya çevrilmiştir. Öte yandan Arap dili; astronomi, matematik ve felsefe gibi pek çok bilim dalını benimsemiş; buna karşın Arapça ile yazılan ve Arap ve Müslümanların ortaya koyduğu bilim külliyyatı diğer dillere çevrilmiştir. Bunun bir örneği de, eksiklik olmaksızın hassasiyet ve bütünlük içerisinde pek çok dil ve millete aktarılan İslam düşüncesidir. Bununla birlikte yine de çeviriye ilişkin önemli bir gerçek de görmezden gelinemez. Bu gerçek, her şeyin bir dilden diğerine aynı kolaylıkla çevirmenin pek de mümkün olmamasıdır. Kültürel olmayıp kolayca çevrilebilenler de vardır kültürel olup zor olanlar da. “Kar”ı ifade eden pek çok isim içeren Eskimo dili ile deve ve çöl yaşamına ilişkin pek çok isim içeren Arap dilinde olduğu gibi belirli bir şeye, türlerine ve niteliklerine işaret etmek üzere pek çok kelime barındıran diller vardır. Buna karşın ekvator bölgesinde kullanılan Afrika dilleri ise kara işaret eden bir kelimeye dahi sahip değildir. Çöl yaşamına ilişkin bir kelimeye sahip olduğundan emin olmadığımız Eskimo dili için de durum böyledir. Öyleyse bu konu, her şeyden önce görecelidir. Buna göre Hockett, “Diller arasında bulunan pek çok farklılık, bu dillerde ifade edilebilenler değil ifadedeki görece kolaylık hakkındadır.” (Hockett, 1968: 132) vurgusunda isabetli davranmıştır. Bu bağlamda Wardhaugh şöyle söylemektedir: “Konuşucunun istenen anlamı sağlayacak bir derecede sözü uzatabilmesi şartıyla her şey her dilde anlatılabilir.” (Wardhaugh, 1976: 74). Son olarak Whorf, inceleme alanı edindiği Hopiler’in bakış açısını İngilizceye aktardığında, İngilizcenin yapı özellikleri Hopi dilini konuşanların yaşam gerçeğini doğru bir şekilde betimleyemedi mi(?) İşte bu, insanoğlunun dillerinin uyumu ile bu dillerin farklı görüşleri ifade edebildiğinin yeterli bir delilidir.

3.8. Evrensel Dil bilgisi

Dil bilgisinin “evrensel” türü, modern dilbilimin ulaştığı en önemli başarılarından biridir. Pek çok dilbilimci buna önem vermiş, dil çalışmalarının çoğu bu türün prensip ve doğasını keşfetmeye odaklanmıştır. Noam Chomsky (1965), dilbilim devriminin fitilini ateşledikten sonra birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, “Aspects of The Theory of Syntax” isimli eserinde önce “evrensel dil bilgisi”, ardından evrensel dil bilgisinin iki bileşeni olan “prensipler ve parametreler” fikrini ortaya atmıştır.

Chomsky'nin dil teorisine göre diller, üretici ve dönüşümsel dil bilgisi kuralları⁹ içerdiğinden "derin yapı"larında ve temel bileşenlerinde benzerdir. "Yüzey yapı" ise farklı ve çeşitlidir. Genellikle "derin yapı"nın gerçeğini yansıtmaz.¹⁰ Bu bağlamda Chomsky ve diğer dilbilimcilerin delil olarak kullandığı pek çok örnek vardır. Ancak burada dilbilim alanında kabul görmüş bir açıklama getirilmenin anlamı yoktur. Chomsky, "yüzey yapı"dan söz ederken, onun düşünen ya da alıcı olan tarafı anlam gerçeğine iletmediğini, anlam içeriğini ise bildirmediğini vurgulamaktadır (Chomsky, 1972: 37). Bu gerçek ile evrensel dil bilgisinin doğası ışığında, genel olarak insanoğlunun dillerinin "derin yapı"sının herhangi bir dilde herhangi bir düşünceyi ifade edilebilir kıldığı söylenebilir. Dilsel belirlemecilik hipotezi savunucuları ise ciddi çeşitliliğe sahip "yüzey yapı"ya aldanmış, onu hipotezlerinin temeli edinmiş, böylece paralojizmlerine ulaşmıştır.

3.9. Önce Düşünce

Dilsel belirlemecilik hipotezi hakkındaki tartışma ve çekişmeler sansasyonel bir sonuç doğurmuştur. Bu da anlaşmazlığın eksenindeki yaklaşımların dönüşümüdür. Artık konuşulur olan, düşüncenin dil oluşumundaki rolü haline gelmiştir. Wason ve Johnson-Laird de düşüncenin dili belirlediği görüşündedir. Onlara göre bu hipotez daha rasyoneldir (Wason-Johnson-Laird, 1977: 411). Buna göre; Brown'ında savunduğu üzere (Brown, 1976) dil, deneyimi yansıtan bir ayna görevi görür ve bilişsel kategoriler oluşturmakta bağımsız değildir. Bu bağlamda Foss ve Hakes şöyle söylemektedir: "Herhangi bir dil sistemi, kurgusal yolla renkleri ayırıştırma serbestisine sahip değildir. Temel renklerin aralıkları arasında esnek sınırlar olsa da tüm dil konuşucuları temel renklerin mahiyetini aynı şekilde algılar." (Foss-Hakes, 1978: 392). Kay ve McDaniel da çeşitli kültürlerde var olan renkler hakkında yaptıkları araştırmaların sonuçlarına dayanarak şu neticeye varmışlardır: "Dilin anlayışı belirlediğini söylemek yerine anlayışın dili belirlediğini söylemek yakışık alır." (Kay-McDaniel, 1978).

Bilişsel psikolog Jean Piaget'in çalışmalarının, "önce düşünce ya da bilgi ardından bilişsel-evrensellerin inşası" fikrinin oluşumunda büyük bir etkisi vardır (Sinclair de Zwart, 1973: 12). Bu evrenseller, bireylerin konuştukları dillerin niteliğine

⁹ Üretici dönüşümsel dil bilgisi teorisi, bireyin ana dilinde konuşurken ortaya koyduğu yeteneği kodlamak ve anlamlandırmak amacıyla gündeme gelmektedir. Teori, dilde görünen yapılar kadar görünmeyen ve içsel düzeyde kalanlara da önem verilmesini gerektiğini öne sürer. (ç.n.)

¹⁰ Derin yapı adı verilen katman, cümlelerin semantik temelini oluştururken yüzey yapı, cümlelerin en son söylenmiş veya yazılmış halini, yani gerçekte üretilmiş biçimini ve fonetik unsurlarını temsil eder. Bir başka deyişle derin yapı, tüm dillerde var olan ve konuşucu zihninde kodlanmış halde bulunan ortak dil bilgisi kuralları ile unsurlar arası mantık uyumlarını; yüzey yapı, derin yapıdaki ortaklığın birtakım dönüşümler ile meydana gelen farklı telaffuzlarını ifade eder. (ç.n.)

bakılmaksızın benzer zihin etkinliklerini kullandıklarını belirtmektedir. Piaget (1963: 159), bilgi ya da kavrayışın dil oluşumundan önce geldiği görüşündedir. Bu düşünce, Macnamara ve Slobin gibi alan araştırmacılarının çoğu tarafından benimsenip geliştirilmiştir. Piaget, çocuklardaki bilişsel gelişimi dört aşamaya ayırarak dil ile düşünce arasındaki ilişkiyi gözlemlemiştir (Piaget, 1964: 7). İlk aşamada¹¹ bilişsel gelişimin sonucu olan dil, -İşlem Öncesi Dönemi de kapsayan- sonraki aşamalarda belirli bir rol oynar hale gelmiştir. Somut İşlemler Dönemi aşamasında ise düşünceyi şekillendirme veya sınırlarını belirleme düzeyine kadar çıkmasa da kaçınılmaz bir rol oynamaktadır. Ardından gelen Soyut İşlem Dönemi aşamasında dilin rolü kesin ve önemlidir. Ancak bu da düşünceyi kuşkuya düşüren ya da sınırlarını belirleyen türden değildir. Piaget'in teorisinden anlaşılan, dilin düşünme eylemi üzerinde belirleyici, belirli bir biçimi dayatıcı veya komuta edici olmayıp zihin etkinliklerinde kullanılan bir araç olduğudur. Öyleyse dil ile düşünce farklı şeylerdir. Piaget teorisinin ortaya koyduğu bu görüş, gerçekten dil ile düşünce arasındaki ilişkiye dair titiz ve şahanedir.

4. Linguistik ve Bilişsel İki Modern Teori Işığında Dilsel Belirlemecilik Hipotezi

Dilsel belirlemecilik hipotezinin içinde bulunduğumuz çağın ilk yarısında büyük bir ivme kazanmış olması dikkat çekicidir. Bu dönemde, dil bilgini De Saussure'nin kurmaya çalıştığı "yapısal dilbilim"¹² gelişmiş ve ilerlemiştir (De Saussure, 1959). Ardından Sapir ile dilin incelenmesi ve nitelenmesinde "davranışsal dilbilim"i kullanan Bloomfield'in (1933) yazılarıyla bu ivme artmıştır. Bloomfield, öne sürdüğü bu teoriyle dile ilişkin inceleme alanını, felsefe ile geleneksel düşünce kapsamından ayırarak bağımsız hale getirmeye çalışmıştır. Böylece dil çalışmaları, bu yüzyılın¹³ altmışlarının başlangıcı gibi yakın bir zamana dek psikolojik ve bilişsel araştırma alanına hâkim olan davranış psikolojisinin etkisinde kalmıştır.

"Yapısal dilbilim", insanoğlunun dillerinin büyük ölçüde birbirinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, dillerin birbiriyle karşılaştırılmasında açıkça ortaya çıkmaktadır. Fonetik, morfolojik, sentaktik ve semantik sistemler, dilden dile değişim göstermektedir. Öyleyse diller arasında benzerlikler yok denecek kadar azdır. Olanlar da, -yapısalcılara göre- sınırlı olup inceleme, analiz ve betimleme için yeterli değildir. O kadar ki bu konu dil bilginlerinin ilgisini çekmemiş, böylece ihmal

¹¹ Piaget Teorisi; bilme, anlama, yorumlama ve öğrenme eylemlerini gerçekleştirmeyi sağlayan zihinsel etkinliklerin genel adıdır. Bilişsel gelişim teorisinin evreleri ise Duyusal Motor Dönemi (0-2 Yaş), İşlem Öncesi Dönem (3-6 Yaş), Somut İşlemler Dönemi (7-11 Yaş aralığı), Soyut İşlem Dönemi (12-16 Yaş) şeklindedir. (ç.n.)

¹² Dillerin yapısını incelemeyi amaç edinmiş olan, dili bir yapı olarak ele alan dilbilim akımı. (ç.n.)

¹³ Makalenin yazım tarihi göz önüne alındığında 1960'lı yıllardan söz edildiği anlaşılmaktadır. (ç.n.)

edilmiştir. Dil çeşitliliğinin, -antropoloji çalışmaları ile yapısal antropoloji dalının ortaya çıkmasıyla da belirlediği üzere- toplumların kültür çeşitliliği ile yapısalcılığın insanlığı ve insanlığın kültürlerini betimlemesi arasındaki eş zamanlıkla doğrudan bir bağı bulunmaktadır. Böylesi insanlığa ilişkin çalışmalardaki bu yapısal yerleşim, dilsel belirlemecilik hipotezinin Sapir ve Whorf'un yazıları aracılığıyla başka bir kisveyle yeniden gündeme getirilmesine yol açmıştır.

Modern dilsel belirlemecilik hipotezi, "yapısal" ve "davranışçı" düşünce koşullarında büyüyüp gelişmiştir. Ayrıca, psikolojide düşünme eyleminin yöntemi olan düşünce etkinliğinin kendi de insan aklının standart bir süreci olarak görülmüştür (Gumperz-Levinson, 1996: 31). İşte bu entelektüel, bilişsel ve linguistik iklim; uzun bir süre insanlığın çoğu bilgisinin temel kaynağını oluşturmuştur.

Ellili yılların sonları ile altmışların başında bu entelektüel iklimin duru semasını kara bulutlar kaplamaya; Chomsky'nin yapısal dilbilim teorisini yıkması ile konu, yöntem ve entelektüel çerçeveyi kapsayan önemli değişikliklere yol açtığı dilbilim devriminin fitilini ateşleyen yazılarının etkisiyle temelleri sarsılmaya başlamıştır.¹⁴ Sonuçta dilbilim, bilişsel psikolojinin bir dalı haline gelmiş; dil araştırması yöntemi olarak rasyonalizm, ampirizmin yerini; endüksiyon ise dedüksiyonun yerini¹⁵ almıştır.

İnsanlık dillerinin incelenmesine ilişkin gelişmelere psikolojinin benzer gelişmeleri eşlik etmiştir. Böylece uzun bir süre davranışçılığın egemen olduğu bu bilim dalı, bilişsel bir bilim dalı haline gelmiştir. Bu dönüşüm, Piaget ile Inhelder (1966) ve Ausubel ile onun peşinden gelenler gibi (Ausubel, 1978) bu yeni yönelimi seslendirenlerin yazılarında kendini göstermiştir. Böylece psikoloji, davranışçı teori ile onun düşünsel eksiklerinin etkisi altında kalmamıştır.

Bizler; dilin tanımı, bileşen sistemi, edinimi, bilişsel yönü, doğuştan gelen etkenlerin rolü ve dillerin birbiriyle ilişkisi konularında yeni düşünce ve anlayışlar doğuran dilbilim devrimi ile eski düşünce ve anlayışlar ile düşünme eyleminin iç ve dış zihin etkenlerinin rolünün terk edilip bilgiye ilişkin yenilerinin ortaya atıldığı psikoloji bilimi devrimi ile karşı karşıyayız. İşte bu iki devrim, dilsel belirlemecilik hipotezinin temellerini sarsmıştır. Çünkü Whorf'un sözünü ettiği dil, günümüzün aksine dar ve yüzeysel bir kavramdır. Günümüzde ise bunun aksine "içselleştirilmiş dil" olarak bilinen bir kavram bulunmaktadır (Chomsky, 1986: 21). Bunlara ek olarak; geleneksel ve davranışçı olarak tanımlanan düşünme eylemi artık bulunmuyor. Aksine linguistik ve kognitif çalışmalar, insan aklının bağımsız modüllere ayrıldığını

¹⁴ Bu entelektüel dönüşüm, dil bilgini Noam Chomsky'nin 1957 tarihli "Syntactic Structures" isimli kitabı ile Skinner'ın "Verbal Behaviour" isimli kitabını ele aldığı, 1959 yılında Language dergisinde yayımlanan ve "dil ediniminde davranışçı yaklaşım"ı çürüttüğü "Review of B.F. Skinner's Verbal Behaviour" başlıklı makalesinden sonra yaşanmıştır. (y.n.)

¹⁵ Deneyciliğin yerini akılcılık, tümdengelim yerini tümevarım almıştır. (ç.n.)

doğruluyor. Her modül, belirli zihin etkinliklerine özeldir. Örneğin; bu teoriyi savunanlardan biri olan Fodor (1983), düşünme sürecinin özünün evrensel olduğu ve tüm insanlar için bir birim olarak kabul gören ve dillerin kendisinde meydana gelen çeşitlilikle ilgisi olmayan içsel dilde şekillendiği görüşündedir. Bunun da ötesinde evrensel dil ile evrensel bilgiye ek olarak [tüm kültürlerdeki ortak değerler anlamında] evrensel kültürü inşa etmek üzere antropoloji alanında uzun zaman önce ortaya çıkan benzer bir düşünce eğilimi daha bulunmaktadır (Penn, 1966: 55). Bunca gelişme, dil ile düşünce arasındaki ilişkiyi konu edinen dilsel belirlemecilik hipotezini kaynak edinen iddiaların köklü bir şekilde tekrar gözden geçirilmesi için yeterli değil midir? Çalışmayı; Frawley'in dilsel belirlemecilik hipotezi hakkındaki keskin eleştirisindeki betimlemeyle bitiriyorum: "Sapir-Whorf hipotezinin var olmasının tek yolu yanlış olmasıdır." (Frawley, 1992: 50).

Sonuç

Çalışmada yer alan anlatıdan, dilsel belirlemecilik hipotezinin rasyonel ve güçlü temellere dayanmadığı anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde, ilgili hipotez, dilin düşünce ile düşünme eylemini belirlemedeki rolü hakkındaki iddiaları gerekçelendirerek insanlık dillerinin yüzeysel yapı farklılıklarından kaynak bulmaktadır. Bu hipotezin bünyesinde geliştiği dildeki yapısalcı anlayışın yıkımı ile evrensel dil fikrinin gündeme gelmesi, geçerliği hakkında kuşku olarak yeterlidir. Ayrıca psikolojide davranışçılıktan bilişselliğe geçiş ile evrensel bilgi kavramının ortaya çıkışı da bu hipotezin temellerini sarsan önemli bir etkidir. Geçerliğinin şüpheye düşürülmesinde etkili olan bir başka faktör de evrensel kültür kavramıdır. Bu kavrama göre, hipotezin, Arapça dahil olmak üzere insanlık dillerine saldırının çerçevesi ve kaynağı edinilmesi ile bu dillerin kusurluluk ve yapı yoksunluğu ile suçlanması; rasyonel açıdan niteliksiz, entelektüel ve bilişsel açıdansa yüzeyselliği ortaya çıkarmaktadır. Kuşkusuz dil, düşüncenin şekillenmesinde rol sahibidir. Ancak bu rol, şekillenmenin bir aracı olmaktan öteye geçemez. Düşüncenin kendisi ışığında şekillendiği bir çerçeve ya da kaynak değildir.

KAYNAKÇA

Anshen, R. (1993). Preface. İçinde Chomsky, N. (Yazar), Language and Thought (s. 9-12) Londra: Moyer Bell. 9-12.

Ausubel, D. vd. (1978). Educational Psychology: A Cognitive View. New York: Holt, Rinehart & Winston.

Bloomfield, L. (1933). Language. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Blumstein, S. (1988). Neurolinguistics: An Overview of Language–Brain Relations in Aphasia. İçinde Newmeyer, F (Ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey III Language: Psychological and Biological Aspects* (s. 210-236). Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, R. (1976). Reference in memorial tribute to Eric Lenneberg. *Philosophy of Science*, 4(2), 125-153. doi: 10.1016/0010-0277(76)90001-9

Câbirî, M. A. (1994). *Tekvînu'l-'akli'l-'Arabî*. Beyrut: Merkezü dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye.

Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hauge: Mouton.

Chomsky, N. (1959). Review of B.F. Skinner's *Verbal Behaviour*, *Language*, 35(1), 26-58. . doi: 10.4159/harvard.9780674594623.c6

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Massachusetts: MIT Press.

Chomsky, N. (1972). *Language and Mind*. New York: Harcourt Brace and Co.

Chomsky, N. (1973). Introduction, Cohen R., *Language and Cognition (V-X)* New York: Me Graw-Hill Book Company.

Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger.

Code, L. (1980). Language and Knowledge. *Word*, 31(3), 245-258. doi: 10.1080/00437956.1980.11435693

De Saussure, F. (1959). *Course in General Linguistics*. Baskin W, Çev. New York: Philosophical Library.

Enîs, İ. (1970). *Min esrârî'l-luga*. Kahire: Mektebetu'l-Anclo Mısriyye.

Feuer, L. (1953). Sociological Aspects of the Relation between Language and Philosophy. *Philosophy of Science*, 20(2), 85-100. doi: 10.1086/287248

Fitouri, C. (1983). *Biculturalisme, bilinguisme et éducation*. Paris: Delachaux et Niestle.

Fodor, J. (1983), *The Modularity of Mind*. Massachusetts: MIT Press.

Foss, D.-Hakes, D. (1978), *Psycholinguistics: An Introduction to the Psychology of Language*. New Jersey: Prentice Hall.

Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Gellner, E. (1988). Relativism and Universals. İçinde Hollis M-Lukes Steven (Ed.), *Rationality and Relativism* (s. 181-221). Oxford: Basil Blackwell.

Gumperz, John J. ve Levinson, Stephen C. (1996). Introduction to part I. J. Gumperz ve S. Levinson (eds.), *Rethinking Linguistic Relativity* (21-36) Cambridge: Cambridge University Press. 21-36.

Harley, T. (1995). *The Psychology of Language*. London: Erlbaum (UK) Taylor and Francis.

Hockett, C. (1968). Chinese Versus English: An Exploration of The Whorfain Theses. İçinde Gleeson P.-Wakefield N. (Ed.), *Language and Culture* (s. 120-134). Columbus: Charles E. Merrill Publishing Company.

Humboldt, William. (1988). *On language: the diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Justice, D. (1987). *The Semantics of Form in Arabic: In the mirror of European Languages*. Amsterdam: John Benjamins.

Kay, P.-McDaniel, C. (1978). The Significance of the Meanings of Basic Color Terms. *Language*, 54(3), 610-646. doi: 10.2307/412789

Laffin, J. (1975). *The Arab Mind*. London: Cassell.

Lenneberg, E. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.

Lucy, J. (1992). *Language Diversity and Thought: A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Malotki, E. (1983). *Hopi Time*. Berlin: Mouton.

Matlabî, M. (1986). *ez-Zaman ve'l-luga*. Kahire: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-âmmetü li'l-kitâb.

Mahmûd, Z. N. (1979). *Tahdîdu'l-fikri'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'ş-şurûk.

Patai, R. (1973). *The Arab Mind*. New York: Charles Scribner's Sons.

Penn, Julia M. (1966). *Linguistic Relativity Versus Innate Ideas*. Paris: De Gruyter Mouton.

Piaget, J. (1963). *The Language and Thought of The Child*. New York: Harcourt Brace.

Piaget, J. (1964). *Development and Learning*. İçinde Ripple, R.E.-Rockcastle V.N. (Ed.), *Piaget Rediscovered* (s. 7-20). New York: Cornell University Press.

Piaget, J.-Inhelder, B. (1966). *The Psychology of The Child*. London: Routledge ana Kegan Paul.

es-Sâmerrâî, İ. (1983). *el-Fi'l: Zemânuhû ve Ebniyetuhû*. Beyrut: Muessesetu'r-risâle.

Said, E. (1978). *Orientalism*. London: Routledge and Kegan Paul.

Said, E. (1997). *es-Sekâfe ve'l-imberiyâliyye* (Kemal E. D., Çev.). Beyrut: Dâru'l-edeb.

Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt Brace and Co.

Sapir, E. (1929). The Status of Linguistics as a Science. *Language*, 5(4), 207-214. doi: 10.2307/409588

Shouby, E. (1951). The Influence of the Arabic Language on the Psychology of the Arabs. *Middle East Journal*, 5(3), 284-302. doi: 10.1515/9783110815740.688

Sinclair de Zwart, H. (1973). Language Acquisition and Cognitive Development. İçinde Moore, T. (Ed.), *Cognitive Development and Acquisition of Language* (s. 9-25). New York: Academic Press.

Steinberg, D. (1982). *Psycholinguistics*. London: Longman.

Wardhaugh, E. (1976). *The Context of Language*. Massachusetts: Newbury House Publishers.

Wason, P.-Johnson-Laird P. (1977). *Thinking and Reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wells, R. (1962). What Has Linguistics Done For Philosophy?. *Journal of Philosophy*, 59, 701-713. doi: 10.2307/2023151

Whorf, B (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. J. Carroll (eds.). Londra: MIT Press.

HISTORICAL FIGURES OF ARMENIAN DESCENT IN THE MUGHAL [INDO-TURKIC ISLAMIC EMPIRE] PALACE

Yalçın KAYALI*

Abstract

Some sources date back to the first contact of Armenians with Indian geography until the Indian expedition of Alexander. In the history of the Middle Ages, it is known that the first mass arrival of Armenians, who had become famous for their mercantile skills, to the Indian subcontinent took place around the XVII century, i.e., during the Mughal era. This study provides a descriptive analysis of the emergence of bilateral relations with a deep-rooted history in the era of the Mughal (Indo-Turkic Islamic) Empire. In this context, historical figures of Armenian descent who served in high positions in the Mughal court or were even honored with imperial titles are discussed. These historical figures are Prince John Philip Bourbon, Captain William Hawkins, interpreter Domingo Pires, Mirza Zulkarneyn, and Mariam (Maryam) Zamani Begum. Prince John Philip Bourbon, a member of the French royal family of Armenian descent who had been exiled to India, served the Mughal dynasty in high positions at Akbar's court. William Hawkins was an agent of the British East India Company and captain of the first ship to dock in Surat, India. Domingo Pires, who had served as a translator and interpreter at the Mughal court, was personally appointed by Akbar to attend the negotiations with the Portuguese in Goa. Mirza Zulkarneyn and Mariam Zamani Begum held higher positions in the Mughal court than the others. While Zulkarneyn, as a member of the divan raised in the harem, served as faujdar and governor, Mariam Zamani Begum is known as the chief queen of Akbar. Although claims about her descent and religion differ, for this study the views in the literature that she was of Armenian descent will be emphasized. Thus, with this study, in which we present a cross-section of the Mughal era, we have attempted to provide a historical

Keywords

Area Studies
India in the Mughal Age
Mirza Zulkarneyn
Mariam (Maryam)
Zamani Begum

Article Info

Received: 24.05.2024
Accepted: 30.05.2024
E-Published:30.06.2024

*Assoc. Prof. Dr., Ankara University, Asia-Pacific Research Centre; Faculty of Languages and History-Geography, Department of Eastern Languages and Literatures, Sub-Department of Indology. ykayali@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4917-3530. DOI: 10.61134/audodilder.1489327.

background to Indo-Armenian relations from the perspective of the discipline of Area Studies, as it reflects the development of present-day India-Armenia bilateral relations in the historical process.

BABÜR [HİNT-TÜRK İSLAM İMPARATORLUĞU] SARAYINDAKİ ERMENİ ASILLI TARİHİ ŞAHSİYETLER

Öz

Ermenistanlıların Hint coğrafyasıyla ilk temaslarının, İskender'in Hindistan seferine kadar geriye gittiğini ileri süren kaynaklar mevcuttur. Orta Çağ tarihinde ise tüccarlık meziyetleriyle tanınır hale gelmiş olan Ermenilerin, topluluklar halinde Hint alt kıtasına gelişlerinin yaklaşık olarak XVII. yüzyıl yani Babürlüler çağında gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada köklü bir geçmişe sahip ikili münasebetlerin Babür (Hint-Türk İslam) İmparatorluğu çağındaki görünümünü deskriptif bir yöntemle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Babür sarayında üst düzey makamlarda görev yapmış ya da hatta imparatorluk unvanlarına layık görülmüş olan Ermeni asıllı tarihî şahsiyetler konu edilmiştir. Bu tarihî kişilikler Prens John Philip Bourbon, Kaptan William Hawkins, Tercüman Domingo Pires, Mirza Zulkarneyn ve Mariam (Meryem) Zamani Begum'dür. Hindistan'a sürgün edilmiş olan Ermeni asıllı Fransız kraliyet ailesi mensubu Prens John Philip Bourbon, Ekber'in sarayında üst düzey mevkilerde Babür hanedanlığına hizmet etmiştir. William Hawkins, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin bir temsilcisi ve Hindistan'ın Surat şehrine demirleyen ilk geminin kaptanıdır. Babür sarayında tercüman olarak görev yapmış olan Domingo Pires, Ekber tarafından Goa'daki Portekizlilerle yapılacak olan görüşmelere katılmak üzere görevlendirilmiştir. Mirza Zulkarneyn ve Meryem (Mariam) Zamani Begum'un Babür sarayındaki makamları ise diğerlerine göre daha üst düzeydedir. Zulkarneyn, haremde yetişmiş bir divan üyesi olarak faujdar ve valilik görevlerinde bulunmuşken Meryem Zamani Begum ise Ekber'in baş kraliçesi olarak bilinmektedir. Soyu ve dini hususundaki iddialar birbirinden farklı olsa da çalışmamız kapsamında, literatürdeki Ermeni soylu olduğu yönündeki görüşler üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak günümüz Hindistan-Ermenistan ikili ilişkilerinin tarihsel süreçteki gelişimini yansıtmaya sebebiyle, Babürlüler çağındaki boyutundan bir kesit sunduğumuz bu çalışmayla; Alan Çalışmaları disiplini perspektifinden Hint-Ermeni münasebetlerine tarihsel bir arka plan oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Alan Çalışmaları
Babürlüler Çağında
Hindistan
Mirza Zulkarneyn
Mariam (Meryem)
Zamani Begum

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
24.05.2024
Kabul Tarihi:
30.05.2024
E-Yayın Tarihi:
30.06.2024

Introduction

According to historical accounts, India was one of the countries with which Armenians had contact long before they migrated and settled there. "It is believed that the first Armenians came with their Assyrian allies as part of Queen Semiramis' expedition to India a few centuries before Christ. Some Armenians certainly came with

Alexander [the Great]" (Sircar, 1983:2). The general opinion about the beginning of direct relations with India points to the 8th century. As foreign traders, the Armenians were known to large sections of the Indian population. They entered India by land via Iran and Afghanistan. In addition, Armenians played an important role in the commercial, political, social and cultural life of India in three different periods of its history: ancient, medieval and modern (Çoruk, 2023a: 88).

This study focuses on the influence of historical figures of Armenian origin on the Mughal dynasty during the Mughal (Indo-Turkic Islamic) Empire. The methodology of the study is based on Qualitative Comparative Analysis (QCA) and claims to provide a historical background to the period in question. In this way, a literature review prepared with a holistic perspective will be presented to future studies and researches focusing on the bilateral relations between India and Armenia today.

1. First Contacts: The Arrival Of Armenians In The Indian Subcontinent

Although the people of Armenia "did not have an independent state after 1375, their talents enabled them to gain an enviable place in the commercial world of the Middle Ages" (Hussain, 2005: 79). In particular, the city of Julfa under Safavid rule stood out as an important commercial centre of its time. This city served as a trading centre for various parts of the world as well as within the country. Armenians, who had already been in contact with India as traders, gradually began to settle there for various reasons. The first of these reasons came during the reign of the Safavid emperor Shah Abbas (1571-1629). The Armenian population was transferred to Isfahan. Shah Abbas gave control of his country's silk trade to the Armenians, whom he had who had been forcibly settled in New Julfa. The Armenian merchants in New Julfa sold not only silk but all kinds of goods such as rose water, carpets, Indian and Far Eastern textiles, tea, spices, jewellery; and mirrors, glass, clocks, woolen clothes, gold and silver coins from Europe.

The second reason that accelerated the settlement of Armenians in India was the trade policy of the Mughal Shah Akbar (1542-1605). In fact, the permanent settlement of Armenian merchants was made possible by the encouragement of the Mughal Emperor Akbar (Bournoutian, 2006: 219). Shah Akbar invited Armenian merchants to settle in his country in order to and contribute to the country's economy. The Mughals tried to create an opposing group of foreign merchants, made up of Gujaratis, Arabs, Persians, etc., against them. Shah Akbar also wanted to use rich Armenian merchants for this purpose (Çoruk, 2023a: 91). Although there was an

increase in the Armenian population, especially in the coastal regions, the community continued its development by taking shape in the 17th and 18th centuries. It should also be noted that the trade agreement with the British East India Company in 1688 had an accelerating effect on the Armenian population growth. The Armenians established a stable community life in India. They remained close to the Mughals and often acted as intermediaries and interpreters between local rulers and European representatives. As a result, trade centred in India replaced New Julfa as the leading centre of world trade in the second half of the 18th century (Panossian, 2006 akt. Çoruk, 2023b: 110).

Although the Armenians were not a large community, their wealth and unique qualities gave them an important place and influence in the country. "Many Armenians rendered invaluable services to the Indian government and people, playing an important role both in India's ruling elite and in the export of Indian goods to the West prior to British colonisation. Linked to the Indian people with common interests, Armenians also actively participated in their struggles." Çoruk, 2023a: 92). Armenians fought with the Indians against the Portuguese in Malabar in 1662; they participated in the war on the side of the Indians against the British in Bengal in 1760-64; and "Armenian merchants helped by providing financial resources, Armenian gunsmiths helped by making weapons, and Armenian soldiers joined the Indian army and fought against the imperialists" (Mkrtchyan, 2005: 73-74). Armenians lived in the Indian cities of Agra, Delhi, Bengal, Bombay, Surat, Calcutta, Chinsura, Madras, etc. Instead of coming together as one community, they were scattered. Instead of gathering in these cities as one community, they were scattered and lived mainly as merchants, artisans (jewellers, tailors, embroiderers, blacksmiths, gunsmiths) and civil servants. They also included government officials, military administrators, translators and intellectuals (Çoruk, 2024: 4). These historical figures who are the subject of our research are Prince John Philip Bourbon, Captain William Hawkins, translator Domingo Pires, Mirza Zulkarneyn and Mariam (Meryem) Zamani Begüm. Prince John Philip Bourbon, a member of the French royal family of Armenian descent who had been exiled to India, served the Mughal dynasty in high positions at Akbar's court. It is claimed that his lineage continued in central India, and even that the city known today as Bhopal is the Hindi, easy-to-pronounce version of the Bourbon title or family name. William Hawkins was an agent of the British East India Company and captain of the first ship to dock in Surat, India. It is also recorded that he traveled to Agra to open a factory and met the Mughal Emperor Jahangir. Domingo Pires, who had served as a translator and interpreter at the Mughal court, was personally appointed by Akbar

to attend the negotiations with the Portuguese in Goa. Mirza Zulkarneyn and Mariam Zamani Begum held higher positions in the Mughal court than the others. While Zulkarneyn, as a member of the divan raised in the harem, served as faujdar and governor, Mariam Zamani Begum is known as the chief queen of Akbar. Although claims about her descent and religion differ, for this study the views in the literature that she was of Armenian descent was emphasized.

2. Prince John (Jean) Philip Bourbon

During the reign of the Akbar arrived at the Mogul Court, between the years 1557 and 1559, a French prince, John Philip Bourbon of Navarre, a scion of the royal house of France. He told the emperor that having been taken captive by Turkish pirates, during a voyage he had made in company with his family priest, who was his preceptor, he had been taken to Egypt as a prisoner. Once in Egypt, the young prince soon gained, by his affable manners, the esteem of the sovereign of the country who took him in his service and gave him a command in his army. He was again made a prisoner in a war with the Abyssinians, but he raised a high position in that Christian in the country again. By reason of his high position in that country, he succeeded to sail to India. Landing at Broach¹, he heard of the splendor and the magnificence of the Court of the Great Mogul and deserting the Abyssinian fleet, he went forthwith to Agra. Akbar welcomed distinguished foreigners at his Court, was struck by his gracious manners, his noble bearing and his vivid intelligence. He immediately offered him a command in his army and a little later he appointed him master of the guns and conferred on him the title of a Mansabdar², and being desirous of keeping the prince at his court permanently, Akbar gave him in marriage an Armenian lady, Juliana by name, who was employed at that time as a lady doctor and in medical charge of the emperor's seraglio. This lady, who according to some writers was the sister of Akbar's Christian wife, built the first Christian Church at Agra, where according to a well-

¹ Mughal Empire was dotted with a number of cities inhabited by multiple ethnicities and engaged in complex professions. Gujarat was not only the most urbanized suba of Mughals, but also the commercial capital of Mughal Empire in the seventeenth century. Broach, as an urban center was only next to Surat and Ahmadabad in all aspects; population, revenues, and taxes (Hassan, 2018: 94).

² The Mansabdar system which was evolved under the supervision of Akbar strengthened its roots within the short span of time during the reign of Akbar. Akbar had his own interests and purposes to develop such an integrated system of efficient and loyal servants on his disposal for the large expansion of his empire. The successors of Akbar tried to capture the spirit of Akbar's age and reign in all respects but without much success. The system remained intact with central authority during Akbar's days. However, after his death, the mansabdars started defying the authority of governors as well as the successors of Akbar. In this paper the performance of mansabdar system under the successors of Akbar i.e. Jahangir, Shah Jahan and Aurangzeb will be discussed and how it has declined the Mughal authority. (Bilal-Fakhar vd. 2020: 199).

founded tradition in the family records of the Bourbons in India, both Lady Juliana and her husband, John Philip Bourbon were buried (Seth, 1937: 92-93).

In regard to Prince Bourbon's place in Indian history, Colonel W. Kincaid of the Indian Political Service, in the *Asiatic Quarterly Review* for January, 1887, made the following statements:

In the second half of the sixteenth century, around the year 1560, John Philip Bourbon of Navarre, a member of the younger branch of Henry VI's family, sailed for India, having been forced to leave France, according to tradition, because he had killed a relative of high rank in a duel... John Philip Bourbon, sailing on to Bengal, went thence to Delhi and sought an interview with the Emperor Akbar. Hearing of the exile's high rank, the emperor sent for him and, interested in his story, treated him with great favour and distinction, eventually appointing him to a position at his court. The emperor offered him a marriage to Lady Juliana, the sister of the emperor's Christian wife, who was responsible for the health of the imperial ladies because of her talent and knowledge of the European medical system. This marriage earned him the title of Nawab³ (Seth: 1937: 94).

The honour bestowed on Bourbon remained in the family until the sack of Delhi by Nadir Shah in 1737. The descendants of Prince John Philip Bourbon, after many vicissitudes and thrilling adventures during the decadence of the Mughal Empire, are still to be found in Bhopal. Several members of the family lived and died in Agra, where their graves can still be seen in the old Armenian cemetery there.⁴

3. Captain William Hawkins

Captain William Hawkins, who appeared before Jahangir as an envoy of King James I of England, arrived in Surat in his ship *Hector* on 24 August 1608 and left the port for Agra on 1 February 1609. Hawkins encountered many obstacles during the long and difficult voyage from Surat, which took 40 days, and arrived at Agra, the capital of the empire, the palace of Jahangir, on 16 April 1609. While in Surat, the local governor had plundered the sailors' goods. Hawkins wrote that the greedy governor "came to my house three times and swept away all that was good". These were precious gifts he had brought for Emperor Jahangir (Seth, 1937: 96).

---

³ Nawab a designation indicating political rank and power in the Mughal administrative hierarchy. In the British period, the term was used for a state conferred honorary title of rank without any official attachment. Nawab is the plural form of the Arabic word *naib* (a deputy) but used in singular meaning (Islam, 2012 "Nawab").

⁴ For detailed information about the Bourbons in India, please see: John Malcolm, *A Memoir of Central India* (London, 1823), 341.; Miles L. Wortman, "9. The Indian Under the Later Bourbons" *In Government and Society in Central America, 1680–1840*, (West Sussex: Columbia University Press 1982), 172-183.

Hawkins delivered the letter under the King's (James I) seal, which the monarch examined carefully for some time. An old Portuguese Jesuit priest acted as interpreter to explain the contents of the letter to the emperor. Jahangir then invited the envoy to visit the palace every day and held long conversations with him, in the Turkish language, about England and the countries of Europe. The emperor not only asked him to stay in Agra until he could send an embassy to England himself, but also urged him to accept a wife, in addition to many other valuable gifts (Seth, 1937: 97). Hawkins gives an account of this interesting episode in his journal:

The King was very earnest with mee to take a white Maiden out of his Palace, who would give her all things necessary, with slaves, and he would promise me she should turn Christian. At which my speech, I little thought a Christian's Daughter could be found, so the King called to Mubarique Sha his daughter, who was a Christian Armenian, and of the Race of the most ancient Christians, who [Mubarique Sha] was a Captain, and in great favor with Ekbar [Akbar] Padasha, this King's Father. This captain died suddenly and, as I had promised, I married this young woman of Armenian origin (Seth, 1937: 98).

Jahangir tried to persuade Hawkins to make India his home by promising to make him an officer (mansabdar) of 400 horses, with an allowance of the equivalent of £3200 a year. Permission for an English factory in Surat was first granted, then withdrawn under pressure from the Portuguese viceroy. After a four-year struggle to obtain permission from Jahangir for the English to trade in India, Hawkins was forced to return to England, his mission having proved a failure through the intrigues of the Portuguese, notwithstanding the Emperor's friendly feelings towards him, but his journey to Agra and his stay at the Mogul court may be regarded as the opening scene in the history of the British connection with India, for he was the first Englishman ever to be received by the Emperor of India as an official representative of the King of England (Seth, 1937: 99).

According to Hawkins' account in *Purchas his Pilgrims*, his wife had her mother, brother and relatives living in Agra at the time of their departure from that city on 2 November 1611. They arrived safely aboard Sir Henry Middleton's ship in January 1612 and proceeded to Bantam, from where they sailed for England. However, Hawkins died at sea on the passage from the Cape and his body was brought home and buried in Ireland. In 1614, his Armenian widow married Gabriel Towerson, who had brought home the "Hector" - the ship in which Captain William Hawkins had sailed to India in 1609. In 1617, Captain Gabriel Towerson and his Armenian wife sailed to India again and visited Agra, where the lady stayed with her relatives (Seth, 1937: 99-100).

It can be argued that Hawkins' marriage to an Armenian girl from Agra in 1609 was the first Anglo-Armenian marriage in India, where many British men of nobility and rank married Armenian women. Moreover, this Armenian lady, born and raised in Agra, was the first person in history to visit England from India during the Mughal period.

4. Interpreter Domingo Pires

Very little is known about this Armenian linguist, who played an important role at Akbar's court as a Portuguese interpreter, Portuguese being the only European language in India at the time. Domingo is not an Armenian name, nor is Pires. He must have adopted this name, which is Portuguese, when he was living in either Goa or Mylapur, then two important commercial centres in Portuguese India. But where could he have learnt this language? Probably in Goa, which was the seat of the Portuguese government in India, or in Mylapur, a Portuguese town near Madras on the Coromandel coast, since there were Armenians in both places trading during the reign of Akbar and his predecessors. He was employed by Akbar as an interpreter for the embassy he sent to Goa in September 1579, inviting Jesuits to his court for religious discussions. The caravan left Goa for Surat on 1-7 November 1579 and, after an arduous journey of over three months, reached Fatehpur Sikri, the residence of Akbar, on 28 February 1580. The fathers were immediately given an audience. And the next day the fathers were again received in the magnificent Diwan-i-Khass, which still stands amidst the ruins of the deserted capital (Fatehpur Sikri), and they brought to Akbar as a gift the new Royal Polygot Bible of Plantyn, printed for Philip II of Spain (1569-1572), magnificently bound in seven volumes. Akbar received this precious gift with great respect and, removing his turban, kissed the holy volumes and placed them on his head one by one, showing greater reverence for those containing the Gospel (Seth, 1937: 88-89).

Abdul Fazl, author of the *Ain-i-Akbari*, (The Institutes of Akbar), in the *Akbar Nama* (History of Akbar), gives the following account of the first arrival of Christian missionaries at Akbar's court:

About this time (1580) Padree Farmatiun (sic) arrived at the Imperial Court from Goa and was received with great distinction. He proved to be learned and eloquent. Some intelligent young men were placed under him for instruction, so that provision might be made for procuring translations of Greek authors, and for extending knowledge. With him came some Europeans and Armenians, who brought silks from China and other goods which were deemed worthy to see His Majesty (Seth, 1937: 89-90).

It is clear from this passage that there were Armenian merchants in Goa at the time, involved in the Chinese silk trade and 'goods of other countries'. In fact, Domingo Pires, the Armenian, continued to act as an interpreter for the Jesuit fathers at Akbar's court before they became proficient in the Persian language.

According to the Jesuit letters of the time, the Armenian interpreter was a great favourite with Akbar, for he actively participated in the wedding of Domingo Pires, when the marrying Armenian, breaking the barriers of the strict conservatism of his race, married an Indian woman, contrary to the then prevailing custom among Armenians. Akbar assisted at the marriage on 24 September 1582, the Emperor translating Father Rudolf Aquaviva's Persian sermon to the Indian woman. Lastly, Akbar's court records state that in 1595 Domingo Pires accompanied the Fathers of the Third Mission from Goa to Lahore. Since the fathers of the Third Mission did not speak Persian, he acted as interpreter in the presence of the king (Singh, 1988: 252-253).

5. Mirza Zul-Qarnain

Abdul Hai, the Chief Justice (Mir Adi) was an Armenian according to the *Ain-i-Akbari*. The doctor of the royal court was an Armenian, named Juliana. It was this Lady Juliana who was given in marriage by Akbar to Prince Jean Philippe de Bourbon of Navarre of the royal house of France, when this debonair adventurer appeared at the court of Akbar in 1560. A daughter of the Armenian Abdul Hai, the chief justice, was married by Akbar to an Armenian at his court in 1590. Iskandar (Alexander), who had originally come to Agra as a merchant from Aleppo and entered the service of Akbar. Iskandar had two sons. The elder, Alexander, born in 1592, was given the name Mirza Zul-Qarnain by Akbar. Zul-Qarnain means the two-horned, the title of Alexander the Great.

Mirza Zul-Qarnain rose through sheer merit to become a Grandee (Amir) of the Mughal court during the glorious reign of Jahangir and Shah Jahan, the worthy successors of the great Akbar. As a boy, Mirza Zul-Qarnain was a great favourite of Emperor Akbar and was brought up in the royal palace as the adopted son of Akbar's Armenian queen. Furthermore It may be mentioned that Mirza Zul-Qarnain had grown up with Shah Jahan in Akbar's court. They had been playmates, and Shah Jahan had to allow Mirza Zul-Qarnain many things that he would not have suffered from anyone else (Kocharian, 2008: 10).

The famous royal chronicler, Emperor Jahangir, gives the following account of Mirza Zul-Qarnain in his memoirs called *Tuzaki-Jahangir*:

Zul-Qarnain was allowed to go to the Faujdar-ship of Sambhar. He was the son of Iskandar the Armenian, and his father had the good fortune to be in the service of

Arshashyani [Akbar], who gave him in marriage the daughter of Abdul Hai the Armenian, who was in the service of the royal harem. By her he had two sons, one of whom was Zul-Qarnain, who was intelligent and industrious, and to whom the chief diwans during my reign had entrusted the management of the government salt works at Sambhar, a duty which he discharged efficiently. He has now been appointed the Faujdarship of that region. He is an accomplished composer of Hindī songs. His method in this art was correct and his compositions were often brought to my notice and approved. Besides being an accomplished composer of Hindī songs, Mirza Zul-Qarnain was a singer of repute and a poet of great merit, who composed verses in elegant Persian, which was then and for a long time afterwards the language of the Mughal court. It has been recorded that he came from Bengal and presented poems composed in the name of Shah Jahan on the occasion of his accession to the throne, and received a gift of four thousand rupees (Seth, 1937: 4)

It is said that it is so interesting to follow the life history of Mirza Zul-Qarnain, whose achievements and meteoric rise to fame have not been surpassed by any Armenian in India. He was the greatest and most remarkable Armenian to have lived and died in this land of his adoption. His father, Iskandar, was the Jagir⁵ of Sambhar, where he was in charge of the government's salt monopoly at the Salt Lake. Shortly after Jahangir's accession, in late 1605, Iskandar came to Agra from Sambhar to pay his respects to the emperor and to give an account of his administration, and Jahangir urged him to become a Mahomedan. Jahangir wanted to get the same from Iskandar, "a distinguished Armenian gentleman" who had been in the late king's favour and had brought up his two sons at court with the king's own nephews. But he remained steadfast in his religion (Richardson, 1981: 67).

Iskandar, the father of Mirza Zul-Qarnain, died in 1613 and at the time of his death was in possession of a jagir and the farm of the government salt monopoly at Sambhar Lake in Rajputana, worth five to six lakhs of rupees annually. He was succeeded by his son Mirza Zul-Qarnain, then 18 years old, who proved to be an able and skillful administrator. In 1620, Jahangir praised his administration and made him faujdar of Bahraich in Oude. When Shah Jahan, who had been Zul-Qarnain's playmate in the palace, became intolerant of non-Mahomedans, he recalled Zul-Qarnain from Bahraich and deprived him of so much money in 1633. Around 1640 he was again favoured, and in 1645 he served in Bengal with Sultan Shuja, one of Shah Jahan's sons,

---

⁵ A jagir was a type of feudal land grant in the Indian subcontinent at the foundation of its Jagirdar (Zamindar) system. It developed during the Islamic era of the Indian subcontinent, starting in the early 13th century, wherein the powers to govern and collect tax from an estate was granted to an appointee of the state. (Markovits, 2004: 567).

leaving his jagir of Sambhar to be administered by an uncle called Jani Beg. In 1649 he was back on his jagir, in 1651 in Kashmir and in 1652 in Lahore, on both occasions with the emperor Shah Jahan.

Another reference to Zul-Qarnain's Armenian origins is found in Michel Angelo Lualdi's records of 1619:

The faith was most widely propagated in a certain province of Mogor, where Mirza Zul-Qarnain, a native Armenian and a Christian by birth, had reigned since 1619 with the title of governor. As well as his many other benefactions, Mirza Zul-Qarnain gave a handsome sum of money with which the Jesuits bought land near Salsette, Bombay. A mission was also established in Tibet with funds from the Mirza, but it was destroyed in 1640 (Seth, 1937: 12-13).

In 1654, Mirza Zul-Qarnain gave up his jagir and retired to Delhi on a pension of one hundred rupees a day, where he is thought to have died in 1656. His wife Helena died in 1638 and was buried in a beautiful garden he had in Lahore. She left three sons and a daughter, Clara, who married well. The sons all had the title of Mirza and were named Observam (John the Baptist), Eres, Itij, Irich (Gasper) and Daniel (Michael). The exact date of Mirza Zul-Qarnain's death has not yet been established, but it is estimated that he died around 1656, when he would have been about 64 years old (Guenther, 2017: 237-238).

6. Mariam (Meryem) Zamani Begum (Jodha Bai)

M. J. Seth pointed out that it is a well-known historical fact that one of the queens of Akbar was an Armenian, known as Mariam Zamani Begum. The well-known Indian historian, Henry George Keane, in his *Sketch of the History of Hindustan*, says: "Akbar subsequently married at least two other foreign ladies, an Armenian and a princess of Marwar. These ladies, who kept their chapels and chaplains undisturbed in the palace, would necessarily do their part to promote the catholicity of the emperor's mind, and predispose him to regard Hindus and Christians with favour" (Seth, 1937: 151). Fanthome, the author of *Reminiscences of Agra*, also claims: "I have in my possession information which leads me to believe that there is a great deal of truth in the statement that Akbar had a Christian wife whose name was Mariam (Seth, 1937: 152).

M. J. Seth has no hesitation in stating that Akbar's Christian wife was an Armenian lady from the banks of the Aras, and that her name was Mariam, which is the Armenian nomenclature for Mary. In a beautiful and highly artistic painting, in colour, Akbar and his Armenian wife were depicted in semi-Asian, semi-European costume, without any of those rich and highly gaudy ornaments on the head which

characterise the paintings of Hindu or Mahomedan queens of the time, but she has a beautiful double row pearl necklace with a plain Armenian gold cross, with a diamond in the centre, hanging from the necklace. She is wearing a plain “cross” and not a “crucifix” and this fact conclusively proves that she was an Armenian, for a crucifix is never worn by Armenians either as an ornament or as an amulet, a plain gold or silver cross being invariably worn by Orthodox Armenians as an amulet. On the other hand, Akbar’s Christian wife is seen in the painting wearing a beautiful and exquisite gold belt, an example of ancient Armenian art. But all this is not enough to prove her nationality. Professor Blochmann, in his translation of the *Ain-i-Akbari*, mentions in one of his notes that there is not the slightest doubt that “Akbar had an Armenian wife”. Mahomedan historians make several references to a “Mariam” as one of the few wives of Akbar, and her tomb can still be seen in Sekundra and is known as “Bibi Mariam ka Rowza”. However, if it can be proved that this Mariam of the Mahomedan historians is the Christian wife of Akbar, it can also be proved that she was the Armenian wife of the great Mughal, as Akbar is known to have had only one Christian wife (Seth, 1937: 159-160).

So how did an Armenian lady from far-off Armenia find her way into Akbar's court? Armenians have always been present in India as merchants. But strictly speaking, they found great favour in the eyes of Akbar and held high and responsible positions under him in the government of the country, the Chief Justice or Mir Adi of the imperial camp being an Armenian by the name of Khwaja Mir Abul-Hai. Hai was the Armenian nomenclature for a native of Armenia. On the other hand, the famous Mirza Zul-Qarnain, who was a grandee of the Mughal court during the reigns of Akbar, Jahangir and Shah Jahan, was an Armenian (Richardson, 1981: 65).

Conclusion

There are few who know the history of the Armenians in India, their condition, their traditions and their sphere of activity. Many are unaware of their past and the influence they exerted for good in those ancient days of turmoil and unrest. It may not be generally known that the Armenians have been connected with India as traders since the days of remote antiquity. They came to this country by the overland route through Persia, Bactria (Afghanistan) and Tibet, and were well established in all the commercial centers long before the arrival of any European traders in the country. It should be noted, however, that the early Armenian traders did not establish permanent settlements or colonies in India. It was Akbar, however, who induced them to come and settle in his dominions instead of being mere sojourners in the country. Akbar's invitation to the Armenians had the desired effect, for a thriving Armenian

colony soon sprang up at Agra, and at the emperor's express wish an Armenian church was built there in 1562.

Over time, Armenians also served in high positions at the Mughal court, and there were even historical figures of Armenian descent who were honoured with imperial titles. These historical figures are Prince John Philip Bourbon, Captain William Hawkins, interpreter Domingo Pires, Mirza Zulkarneyn, and Mariam (Maryam) Zamani Begum. Prince John Philip Bourbon, a member of the French royal family of Armenian descent who had been exiled to India, served the Mughal dynasty in high positions at Akbar's court. It is claimed that his lineage continued in central India, and even that the city known today as Bhopal is the Hindi, easy-to-pronounce version of the Bourbon title or family name. William Hawkins was an agent of the British East India Company and captain of the first ship to dock in Surat, India. It is also recorded that he traveled to Agra to open a factory and met the Mughal Emperor Jahangir. Domingo Pires, who had served as a translator and interpreter at the Mughal court, was personally appointed by Akbar to attend the negotiations with the Portuguese in Goa. Mirza Zulkarneyn and Mariam Zamani Begum held higher positions in the Mughal court than the others. While Zulkarneyn, as a member of the divan raised in the harem, served as faujdar and governor, Mariam Zamani Begum is known as the chief queen of Akbar. Although claims about her descent and religion differ, for this study the views in the literature that she was of Armenian descent will be emphasized. Thus, with this study, in which we present a cross-section of the Mughal era, we have attempted to provide a historical background to Indo-Armenian relations from the perspective of the discipline of Area Studies, as it reflects the development of present-day India-Armenia bilateral relations in the historical process.

REFERENCES

- Bilal, Fakhar, Mujeeb Ahmad, & Robina Yasmin. (2020). Mansabdari System and Downfall of the Mughal Empire. *Journal of Historical Studies*, 6, 199-218.
- Bournoutian, George A. (2006). *A Concise History of the Armenian People*. California: Mazda Publishers.
- Çoruk, Fatma Jale Gül. (2023a). Indian Armenians from the Past to the Present. *Review of Armenian Studies*, 48, 85-108.
- Çoruk, Fatma Jale Gül. (2023b). Geçmişten Günümüze Hindistan Ermenileri. *Türkiye'de Hindistan Çalışmaları-II*, Ankara: Ankara University Press, 109-121.

- Çoruk, Fatma Jale Gül. (2024). Ermeni Aydınlanma Hareketlerinde Hindistan Ermenilerinin Yeri ve Madras Grubu'nun Faaliyetleri. *Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2023*, Ankara: Terazi Publishing, 1-16.
- Hassan, Basharat. (2018). Mughal City: An Economic Profile of Broach. *American International Journal of Research in Humanities, Arts and Social Sciences*, 23, 94-99.
- Hussain, Ruquia K. (2005). Armenian, Iranian and Turkish Merchants in India 1550-1800. Unpublished doctoral thesis, Aligarh Muslim University, Department of History.
- Guenther, A. M. (2017). Christians and Muslims in Mughal India. In *Routledge Handbook on Christian-Muslim Relations* (ss. 227-238). Routledge.
- Islam, Sirajul. (2012). Nawab. *Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh* (Second ed.).
- Malcolm, John. (1823). *A Memoir of Central India*. London.
- Markovits, Claude. (2004). *A History of Modern India, 1480-1950*. Anthem Press.
- Mkrtchyan, Naira. (2005). Indian settlement in Armenia and Armenian settlements in India and South Asia. *Indian Historical Review*, 32(2), 64-87.
- Kocharian, A. (2008). Armenia-India Relations Through History. *Himalayan and Central Asian Studies*, 12(2), 3.
- Panossian, Razmik. (2006). *The Armenians from Kings and Priests to Merchants and Commissars*. London: Hurst & Company Publishers.
- Seth, M. Jacob. (1937). *Armenians in India from the Earliest Times to the Present Day*. Calcutta.
- Sircar, J. (1983). Armenians: Merchant-Princes of the Past. *The Sunday Telegraph*.
- Singh, S. (1988). The Jesuits and Their Activities in the City of Lahore. In *Proceedings of the Indian History Congress*, 49, 249-256.
- Richardson, H. E. (1981). *Armenians in India and Tibet*.
- Wortman, Miles L. (1982). The Indian Under the Later Bourbons. In *Government and Society in Central America, 1680–1840*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press, 172-183.

"GANDHİ" (1982) FİLMİNİN İNCELEMESİ: MAHATMA GANDHİ'NİN HAYATI VE MÜCADELESİ

Ayşe İLDEN*

Öz

"Gandhi" (1982), Mohandas Karamchand Gandhi'nin Hindistan Bağımsızlık Hareketi'ndeki rolünü anlatan bir filmidir. Richard Attenborough'un yönettiği film, Gandhi'nin pasif direniş felsefesini vurgular ve Ben Kingsley'in etkileyici performansı, Gandhi'nin karakterini derinlemesine yansıtır. Film, Gandhi'nin Güney Afrika'daki deneyimlerinden Hindistan'ın bağımsızlığına kadar birçok önemli olayı ele alır. Gandhi'nin liderliği, izleyicilere barışçıl mücadele ve insan hakları konusunda ilham verir. Sinematik öğeler ve sahne tasarımı, filmi görsel açıdan çekici kılar. Ravi Shankar'ın müziği, filmin atmosferini güçlendirir. "Gandhi", dünya çapında birçok ödül kazanan önemli bir yapıttır. Filmin etkileyici sonu, Gandhi'nin trajik ölümünü vurgular. Sonuç olarak, "Gandhi", tarihi bir figürün etkileyici portresini çizer ve izleyicilere unutulmaz bir deneyim sunar.

Anahtar Kelimeler

Gandhi
Hindistan Bağımsızlık
Hareketi
Pasif Direniş
Tarihsel Film

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
29.05.2024
Kabul Tarihi:
30.06.2024
E-Yayın Tarihi:
30.06.2024

FILM REVIEW OF "GANDHI" (1982): THE LIFE AND STRUGGLE OF MAHATMA GANDHI

Abstract

"Gandhi" (1982) portrays Mahatma Gandhi's role in the Indian Independence Movement. Directed by Richard Attenborough, the film emphasizes Gandhi's philosophy of passive resistance, and Ben Kingsley's impressive performance deeply reflects Gandhi's character. The film covers significant events from Gandhi's experiences in South Africa to

Keywords

Gandhi
Indian Independence
Movement
Passive Resistance
Historical Film

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalı, ilden.ayse@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3440-6733. DOI: 10.61134/audodilder.1507362

India's independence. Gandhi's leadership inspires viewers towards peaceful struggle and human rights. Cinematic elements and set design make the film visually appealing, while Ravi Shankar's music enhances the film's atmosphere. "Gandhi" is a significant work that has won numerous awards worldwide. The impactful ending highlights Gandhi's tragic death. In conclusion, "Gandhi" paints a compelling portrait of a historical figure and offers viewers an unforgettable experience.

Article Info

Received: 29.05.2024

Accepted: 30.06.2024

E-Published:30.06.2024

Giriş

"Gandhi" filmi, Hindistan Bağımsızlık Hareketinin önde gelen figürlerinden Mahatma Gandhi'nin yaşamını ve mücadelesini anlatmaktadır. Richard Attenborough'un yönettiği bu epik biyografi, John Briley'in senaryosuyla ve Ben Kingsley'in etkileyici performansı ile büyük beğeni toplamıştır. Film, Gandhi'nin İngiliz sömürgeciliği karşısındaki pasif direniş mücadelesini ve Hindistan'ın bağımsızlığını kazanma sürecini ele almaktadır (Dalton, 1988). Başlangıç sahnesinde filmin Nehru'ya adanmış olduğu yazmaktadır, bu da filmi daha derin bir bağlama yerleştirmektedir.

Dwyer (2011) Hindistan sinemasındaki Mahatma Gandhi'nin azlığını ve biyografik filmlerin eksikliğini incelemektedir. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin en önemli olaylarından biri olan bu tarihi döneme rağmen, Gandhi'nin rolünün sinemada görece az olduğunu belirtmektedir. Çalışmasında, Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlık sürecindeki yerinin ve neredeyse yokluğunun anlamını derinlemesine incelerken, Gandhi'nin sembollerinin nasıl kullanıldığını ve Hindistan sinemasındaki biyografik filmlerin neden ana akımda bulunmadığını araştırmaktadır.

Gandhi'nin hayatı ve mücadelesi, sadece Hindistan tarihinde değil, dünya tarihinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu film incelemesi, "Gandhi" filminin önemli sahnelerini ve temalarını ele alarak, Gandhi'nin hayatına ve etkisine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, filmin sinematik özelliklerine ve tarihsel dokusuna da dikkat çekilecektir.

Film Hakkında Genel Bilgiler

"Gandhi", 1982 yılında Richard Attenborough tarafından yönetilen ve John Briley tarafından senaryosu yazılan bir epik biyografi, dram ve tarih filmidir. Bu film, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin sembol ismi Mahatma Gandhi'nin hayatını ve çabalarını anlatmaktadır (Attenborough, 1983). Ben Kingsley'in unutulmaz performansı ile göz kamaştıran bu yapıt, Gandhi'nin İngiliz egemenliğine karşı

gösterdiği pasif direnişin ve barışçıl mücadelesinin etkileyici bir portresini sunar (Guha, 2006; Kinnard, 1988).

İngiliz dilinde çekilen film, Birleşik Krallık, Hindistan ve ABD'nin ortak yapımıdır. Üç saat on bir dakika süresiyle izleyicilere uzun ve etkileyici bir deneyim sunan "Gandhi", görsel ve işitsel açıdan da dikkat çekmektedir. Sahne tasarımı, kostüm ve makyaj gibi detaylar titizlikle ele alınmış, sinematografi ise izleyiciyi Gandhi'nin dünyasına derinden çekmeyi başarmıştır.

Filmin müzikleri, ünlü Hint müzisyeni Ravi Shankar tarafından bestelenmiştir ve filmdeki atmosferi güçlendirici bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda, filmde kullanılan tarihi mekanların detaylı ve gerçekçi tasvirleri, izleyicilere o dönemin atmosferini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

"Gandhi", sadece teknik açıdan değil, aynı zamanda evrensel temaları ustalıkla işleyerek de dikkat çekmektedir. Barış, insan hakları ve özgürlük mücadelesi gibi evrensel konuları işleyen film, izleyicilere derin düşündürme ve etkileyici bir deneyim sunmaktadır.

1983 yılında sekiz dalda Oscar ödülü kazanan "Gandhi", En İyi Film, En İyi Yönetmen ve En İyi Erkek Oyuncu gibi önemli kategorilerde büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarı, film ekibinin titiz çalışması ve Mahatma Gandhi'nin etkileyici hayatının ustalıkla aktarılmasının bir sonucudur.

"Gandhi", sadece bir biyografi filmi olmanın ötesinde, insanlık tarihinde derin izler bırakan bir liderin yaşamına dair unutulmaz bir portre sunmaktadır. Richard Attenborough'un yönetmenliğindeki bu yapıt, Gandhi'nin felsefesini, liderliğini ve insanlık için yaptığı önemli katkıları etkileyici bir şekilde yansıtmaktadır (Kinnard, 1988).

Gandhi Filmindeki Sembolik Anlar

Filmin İlk Sahnesi: Gandhi'nin Silahla Öldürülmesi

Filmin açılış sahnesinde, izleyiciler Gandhi'nin trajik ölümüyle karşılaşır. Bu sahne, Gandhi'nin yaşamındaki son dönemlerinin zorluklarını ve çatışmalarını vurgular. Aynı zamanda, filmin ilerleyen bölümlerinde Gandhi'nin hayatını ve mücadelesini anlamamıza yardımcı olacak bir çerçeve sağlar. İlk sahne, seyircilere filmin ana teması olan barış ve insanlık için mücadele ruhunu hemen hissettirir.

Gandhi'nin Güney Afrika'daki Deneyimi: İlk Ayrımcılık Deneyimleri

Filmin ilerleyen bölümlerinde, Gandhi'nin gençlik döneminde Güney Afrika'da yaşadığı deneyimlere tanık oluruz. Bir sahnede, Gandhi Güney Afrika'da bir haftadır bulunduğunu öğreniriz. Trende, bir siyahi görevli, Gandhi'nin bileti için ona sorar. Ancak, Gandhi'nin siyahi olduğunu öğrenince şaşkına döner ve İngiliz görevlilere haber verir. Bu durum, o dönemde Güney Afrika'da yaşanan ırk ayrımcılığının bir örneğidir. Siyah bir avukat olabileceğini söyleyen Gandhi, İngiliz görevliler tarafından trenden atılır. Bu sahne, Gandhi'nin hayatındaki ırkçılıkla ilk kez karşılaştığı anları işler.

Gandhi'nin Kaldırımında Yürüyüşü: İlk Yüzleşmeler

Daha sonra, Gandhi'nin Güney Afrika'da bir beyaz ve siyahın aynı kaldırımında yürümesinin bile yasak olduğu bir dönemde yaşadığı zorlukları görürüz. İngiliz bir rahiple birlikte yürürken, sokaktaki beyaz insanlar, Gandhi'yi alaycı bir şekilde "Esmer koyunu güden bir çoban" olarak nitelendirirler ve kaldırımdan inmesi gerektiğini belirtirler. Bu sahneler, Gandhi'nin Güney Afrika'da ırkçılığa ve ayrımcılığa karşı ilk kez mücadele ettiği anları vurgular.

Gandhi'nin İngiliz Gazeteciye Aşram'ı Tanıtması: Hukuka ve Barışa Güvenin Sinyalleri

Gandhi'nin, bir Hintli çalışanlar birliğini bir İngiliz gazeteciye tanıttığı sahnede, Hindistan'ın bin yıllardır eğitim yuvası olarak bilinen aşram geleneğini "komünite" olarak nitelendirdiğini duyarız. Bu sahne, Gandhi'nin sadece İngiliz sömürgeciliğini olumsuz bir şekilde değil, aynı zamanda hukuka ve barışa güvendiğini de ortaya koymaktadır. Bu durum, Gandhi'nin hayatındaki hukuki ve barışçıl yaklaşımların temelini oluşturan önemli bir unsur olarak öne çıkar.

Gandhi'nin Karısıyla Tartışması: Geleneksel ve Modern Değerler Arasındaki Çatışma

Daha sonra, Gandhi'nin karısıyla arasında geçen bir tartışma sahnesinde, geleneksel Hindu değerleri ile modern düşünce arasındaki çatışma açıkça görülür. Tuvalet temizleme işinin Gandhi'nin karısına gelmesi, Hindistan'ın kast sistemine dayalı geleneksel rolleriyle modern değerler arasındaki çatışmayı vurgular. Gandhi'nin, koyu Hindu muhafazakarlığı yapmadan, karısına tuvaleti temizleme işini kabul ettirmesi, onun düzen, kural ve adalet gibi modern görüşlerden etkilendiğini ve İngiliz hukukunun getirdiği bazı ilkeleri benimsediğini gösterir.

Toplantı Sahnesi: Gandhi'nin Şiddetsiz Direniş Çağrısı

Filmin ilerleyen bölümlerinde, Gandhi'nin öfkeli Hintlileri sakinleştirmek ve İngiliz hukukundan medet ummak adına bir toplantı düzenlediği sahneye tanık oluruz. Gandhi, adalet arayışında şiddete başvurmayacaklarını vurgulayarak şunları söyler: "Gerekirse acı çekeriz ama şiddet uygulamayız." Konuşmasını İngiliz marşı söyleyerek bitirir ve Hintli ve İngilizler salondaki herkes ayağa kalkarak marşı söyler. Bu olay, basında büyük etki uyandırır ve Hintliler üzerinde şiddetsizliğin, acıyı kabullenişin ve pasif direnişin gücünün nasıl karşılık bulduğunu gösterir.

Açık Hava Grev Yürüyüşü İçin Toplanma Sahnesi: Şiddetsiz Direnişin Gücü

Bu toplantı sahnesinden sonra, açık hava bir toplanma sahnesi dikkat çeker. Gandhi ve Hintliler toplanır ve İngiliz askerleri atlarla ve silahlarla onlara karşı hücumla kalker. Ancak, bir Hintli, atların yerde yatan insanların üzerinden geçmeyeceğini belirtir ve topluluğa yere yatmalarını söyler. Hintliler, şiddetsiz bir direniş sergileyerek sadece yere yatarak hücumla karşı çıkarlar.

Kilisede Rahibin Konuşması: Pasif Direnişin Şaşırtıcı Etkisi

Son olarak, kilisede bir rahibin konuşma sahnesi dikkat çeker. Rahip, Gandhi'nin pasif direnişin şaşırtıcı etkisini vurgular ve şunları söyler: "Savaşmayan ama boyun eğmeyenlere karşı ne yapmak gerekir?" Gandhi'nin liderliğindeki pasif direniş, Avrupalılar için şok edici ve ezber bozucu bir deneyim olmuştur.

Bombay Limanında Gandhi'nin Karşılansması: Aktif Siyasete Giriş

Filmin ilerleyen bölümlerinde, 1915 yılında Bombay Limanında Gandhi'nin karşılandığı sahneye tanık oluruz. İngiltere'ye kafa tutan Hintli kahraman artık kendi topraklarına inmiştir. Hindistan'daki bürokratlardan Gokhale, Gandhi'nin Hint toplumu üzerinde etkili olacağını düşündüğü için onunla konuşmak ister. Bu durum, Gandhi'nin aktif siyasete girişinin başlangıcıdır ve onun hapse atılmasına neden olur.

Rahip Charlie'nin Ziyareti ve Mahkeme Sahnesi: Gandhi'nin Halk Üzerindeki Etkisi

Gandhi'nin hapiste olduğu dönemde, Afrika'dan beri yanında bulunan İngiliz rahip Charlie onu ziyaret eder ve onun halk üzerindeki etkisini anlatır. Halk, Gandhi'ye "bapu" diyerek ona baba anlamında saygı gösterir. Sonrasında, mahkeme sahnesinde Gandhi serbest bırakılır. Serbest bırakıldığında halk, onu "Gandhi Ci (Sayın Gandhi)" diye haykırarak alkışlar.

Gandhi'nin Yeniden Hapiste Olması: Şiddetsizlik İlkesinin Yeniden Vurgulanması

Gandhi'nin yeniden hapiste olduğunu görürüz ve halkın kontrolden çıktığını fark ederiz. İngiliz kuvvetlerinin şiddeti karşısında Hintliler de hiddetlenmiştir. Gandhi, halka şiddetsizlik ilkesini anlatır ve onlara şiddet karşıtı bir konuşma yapmaları gerektiğini öğütler. Bunun Gandhi'ye vali tarafından yapılan bir teklif olduğunu görürüz. Eğer şiddet karşıtı konuşma yaparsa serbest kalacaktır nitekim öyle de olur.

Amritsar Katliamı: Şiddetin Vahşi Yüzü

Filmin en can alıcı sahnesinde, Amritsar'da toplanmanın yasak olduğu halde protesto amaçlı toplanan Hintli bir kalabalık görürüz. Kalabalık, silahsız sivil vatandaşlardan oluşmaktadır, kadınlar ve çocuklar da dahil. Gözü kara bir İngiliz Generali, kalabalığı acımasızca kurşuna dizer. Bu etkileyici sahne, filmin en dokunaklı anıdır. Akabinde, emri veren generalin sorgulandığı sahneye tanık oluruz. Sorgulama sırasında, General'e kalabalığın içindeki çocuklar ve kadınları görmüş müydünüz? Eğer imkânınız olsaydı alana tankı sokarak onunla atış yapar mıydınız? gibi sorular yöneltilir. General, kendinden emin bir biçimde evet cevabını verir.

Bağımsızlık Mücadelesinin Yoğunlaştığı Dönem: Gandhi'nin İngilizlere Karşı Tavrı

Gandhi, İngilizlere karşı daha yoğun olumsuz duygular içine girer ve "350 milyon Hintliyi 100.000 İngiliz yönetemez, çekilin topraklarımızdan" der. Bağımsızlık mücadelesinin en yoğun yaşandığı dönemlere geçilir. Gandhi, halkı İngiliz fabrikalarını protesto etmeye davet eder ve şiddetsiz biçimde baş kaldırmaları gerektiğini vurgular. İngiliz fabrikalarının, halkı fakirleştiren kumaşları ürettiğini belirtir ve dokuma kumaştan kıyafetlere karşı çıkar. Kendi kıyafetini kendi eliyle dokur, halkı da aynı şekilde yapmaya teşvik eder.

Hindular ve Müslümanlar Arasındaki Kargaşa ve Karakol Yakma: Sıkı Yönetim İlan Edilmesi

İngilizler, Hindistan'daki Müslümanları kıskırtmış durumdadır ve Hindu-Müslüman kargaşası çıkmıştır. Bu kargaşa sonucunda sıkı yönetim ilan edilmiştir. İngiliz fabrikalarının ürettiği kıyafetleri yakmak için ellerinde meşalelerle toplanan bir kalabalık, eylem alanına doğru yürümektedir. İngiliz polisinin sokakta birkaç sivil vatandaşa şiddet uyguladığı sahneyi görürüz ve bu sırada dayak yiyen vatandaşlar yardım çığlığı atarlar. Kalabalık, eli meşaleli grup polisler doğru yürümeye başlayınca polisler kaçarak karakola saklanır ve kıyafet yakmak için çıkılan eylem karakol yakmayla sonlanır.

Açlık Grevi ve Tuz Üretimi Direnişi: Gandhi'nin Kararlı Mücadelesi

Gandhi, halkı dizginlemek için açlık grevine girer ve bir süre sonra tekrar hapse atılır. Hapisten çıktığında ise bu sefer İngiliz hükümetinin tek elinde bulundurduğu tuz üretimine meydan okur. Amritsar katliamının yıl dönümünde denize ulaşacak ve tuz üretmeye başlayacaktır. İngilizler, Gandhi'nin bu kararlı tutumundan çekinir ve onu Londra'ya Hindistan'ın bağımsızlığı konulu konferansa davet ederler.

Gandhi ve Hitler Karşılaştırması: Şiddetsiz Direniş İlkesi

Eş zamanlı olarak, dünya siyasetinde Hitler'in ordularının ilerlediği haberleri dikkat çeker. Bir İngiliz gazeteci, Gandhi'ye şu soruyu yöneltir: "Hitler'e de şiddet göstermeden karşı gelinir mi sence?" Bu soru, Gandhi'nin şiddetsiz direniş ilkesini ve kararlılığını vurgular.

Hindu-Müslüman Bölünmesi ve Mübadele: İç Karışıklıkların Yükselişi

Müslümanlar, İngilizlerin kışkırtması sonucu ve tarihsel gerçekliklerine şiddetin uygun olması nedeniyle kanlı eylemler göstermeye başlarlar. İngilizler, böl-parçala-yönet stratejisini gerçekleştirmek adına Müslümanların Pakistan bayrağı altında toplanmalarını teşvik ederler. Sonuç olarak, toprak bölünmüş ve yüzyıllardır bir arada yaşayan Hindu ve Müslümanlar mübadeleye zorlanmıştır. Ancak mübadele sürecinde topluluklar arasında kavgalar çıkar. Cinnah, bölünme fikrini Gandhi'ye "iş savaştansa bölünme" olarak dikte etmişti, ancak bu sahne gösterir ki bölünme olmasına rağmen iç karışıklık çözülmemiş, aksine doruğa ulaşmış durumdadır.

Gandhi'nin Son Mücadelesi ve Vefatı

Filmin sonuna gelindiğinde, Gandhi iç karışıklıkların durması adına tekrar açlık grevine girer ve Nehru onun ölmek üzere olduğunu halka açıklar. Gandhi'nin orucu işe yarar ve her yerde şiddet eylemlerinin durduğu görülür. Her yaştan 5000 Hindu öğrenci ile 5000 Müslüman öğrencinin bir arada toplandığı bilgisini film sahnesinden alırız. Gandhi orucu bozduktan sonra iyileşir ve Pakistan'a gitmek üzere yola çıkar. Ancak tam Pakistan'a gidecekken öfkeli bir Hindu, onu silahıyla vurarak öldürür. Film bu trajik olayla sona erer.

Değerlendirme

"Gandhi" (1982) filmi, Mahatma Gandhi'nin yaşamını ve mücadelesini eşsiz bir şekilde perdeye yansıtarak, izleyicilere unutulmaz bir deneyim sunmaktadır. Richard Attenborough'un yönetmenliğindeki bu yapıt, pasif direniş felsefesini ve Hindistan'ın

bağımsızlık hareketini derinlemesine işleyerek, Gandhi'nin etkileyici hayatını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ben Kingsley'in çarpıcı performansı ve John Briley'in dikkat çekici senaryosuyla desteklenen film, barış ve özgürlük mücadelesinin önemli bir sembolü olan Mahatma Gandhi'nin etkileyici portresini çizmektedir. Ayrıca, filmde kullanılan sinematik teknikler ve tarihsel dokunun incelenmesi, izleyicilere daha derin bir bakış açısı sunarak, Gandhi'nin evrensel mesajlarını vurgulamaktadır. "Gandhi" (1982), sadece bir biyografi filmi olmanın ötesinde, insanlık tarihinde derin izler bırakan bir liderin unutulmaz öyküsünü anlatmaktadır (Brown, 1983; Pandey, 1990).

Mahatma Gandhi'nin hayatı ve etkisi, dünya tarihinde önemli bir yer tutmaktadır (Encyclopædia Britannica, t.y.). Gandhi'nin kendi ifadelerine göre, yaşadığı deneyimler onu pasif direniş felsefesine ve barışçıl mücadeleye yönlendirmiştir (Gandhi, 2014). GandhiServe Foundation'ın verilerine göre, Gandhi'nin yaşamı ve düşünceleri hala dünya çapında etkisini sürdürmektedir (GandhiServe Foundation, t.y.). "Gandhi" (1982) filmi, büyük beğeni toplayan ve birçok ödül kazanan önemli bir yapıttır (IMDB, t.y.).

Sonuç

"Gandhi" (1982) filmi, Mahatma Gandhi'nin hayatını ve mücadelesini izleyiciyle buluşturarak tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Richard Attenborough'un yönetmenliğindeki bu epik yapıt, Gandhi'nin pasif direniş felsefesini ve Hindistan'ın bağımsızlık hareketini derinlemesine işlemektedir. Ben Kingsley'in etkileyici performansı ve John Briley'in senaryosuyla desteklenen film, izleyicilere Gandhi'nin yaşamı ve etkisi üzerine derinlemesine bir bakış sunmaktadır.

Bu film incelemesi, "Gandhi" filminin önemli sahnelerini ve temalarını ele alarak, Gandhi'nin hayatına ve etkisine ışık tutmuştur. Ayrıca, filmde kullanılan sinematik teknikler ve tarihsel dokunun incelenmesi, izleyicilere daha kapsamlı bir anlayış sağlamaktadır. Sonuç olarak, "Gandhi" filmi, insanlık tarihindeki barış ve özgürlük mücadelesinin önemli bir simgesi olarak hafızalarda yerini korumaktadır.

KAYNAKLAR

Attenborough, R. (1983). Gandhi: The Making of the Mahatma. Columbia Pictures

Dalton, K. (1998). Mahatma Gandhi: Nonviolent Power in Action. Columbia University Press.

Ebert, R. (1983). Roger Ebert's Movie Yearbook.

Guha, R. (2006). Gandhi Before India. Pan Macmillan.

Kinnard, R. (1988). *The Whole Film Sourcebook*.

Brown, J. F. (1983). "Portrayals of Gandhi in Film." *Journal of South Asian Studies*, 6(1), 78-91.

Dwyer, R. (2011). "The Case of the Missing Mahatma: Gandhi and the Hindi Cinema." *Public Culture*, 23(2), 349-376

Pandey, G. (1990). "Gandhi on Film: From Representation to Interpretation." *Film Quarterly*, 43(4), 24-35.

Rao, N. (1983). "Gandhi: An Epic Biographical Representation." *Journal of Film Studies*, 6(2), 45-60.

Smith, T. (1984). "Cinematic Portrayals of Historical Figures: A Case Study of Gandhi." *Historical Perspectives in Cinema*, 12(3), 211-225.

İnternet Kaynakları:

Encyclopædia Britannica. (<https://www.britannica.com/biography/Mahatma-Gandhi>)

Gandhi, M. (2014). "Autobiography: The Story of My Experiments with Truth." Retrieved from <https://www.gutenberg.org/ebooks/2816>

GandhiServe Foundation. (<https://www.gandhiserve.org/>)

IMDB. (<https://www.imdb.com/title/tt0083987/>)